

บทที่ 4

ผลการศึกษา

จากการศึกษาวิจัยจากเอกสาร งานวิจัย บทความ คำปราศรัย ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและการศึกษาในภาคสนาม ผู้วิจัยขอนำเสนอข้อมูลเป็นประเด็นๆ โดยประเด็นที่ 1-5 เพื่อตอบสนองตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1. เพื่อวิเคราะห์นโยบายของรัฐที่เกี่ยวกับชาวเขาและการจัดการศึกษาสำหรับชาวเขาถึงความเป็นไปได้ ความเหมาะสม ความสอดคล้องกับวิถีชีวิต สภาพปัญหา และความต้องการของชาวเขาและแนวคิดในการพัฒนาชาวเขาในปัจจุบัน และประเด็นที่ 6 เพื่อตอบสนองตามวัตถุประสงค์ข้อ 2. เพื่อวิเคราะห์ความต่อเนื่องในการดำเนินงานตลอดจนความเปลี่ยนแปลง และสาเหตุแห่งความเปลี่ยนแปลงของศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา ประเด็นดังกล่าวข้างต้นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

1. วิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมประเพณี สภาพปัญหาและความต้องการของชาวเขา
2. แนวคิดและวิธีการ ในการพัฒนาชาวเขา
3. นโยบายของรัฐที่มีต่อชาวเขาและการจัดการศึกษาแก่ชาวเขา
4. นโยบาย โครงการศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา
5. ปฏิสัมพันธ์ระหว่างนโยบายกับสภาพปัญหาและความต้องการของชาวเขา และแนวคิดในการพัฒนาที่มีต่อชาวเขา
6. สภาพการดำเนินงานของ โครงการศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมประเพณี สภาพปัญหาและความต้องการของชาวเขา

ชาวเขาเผ่าใหญ่ๆ ทั้ง 6 เผ่าคือ กะเหรี่ยง อีเก้อ มูเซอ แม้ว เย้า และลีซอ อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงบริเวณภาคเหนือเป็นส่วนใหญ่ โดยแต่ละเผ่าจะอาศัยอยู่ในระดับความสูงที่แตกต่างกันไป ลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะตั้งเป็นหย่อมบ้านกระจุกกระจายกันไป มีขนาดเล็กบ้างใหญ่บ้าง แต่ละ

หมู่บ้านจะอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่ขึ้นแก่กัน (ขจิตภัย บุรุษพันธ์, อ่างแก้ว, หน้า 9) มีวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม แนวปฏิบัติตลอดจนเครื่องแต่งกายแตกต่างกันไป โดยปกติชาวเขามักจะนิยม แต่งงานกับคนในเผ่าเดียวกันเท่านั้น ยกเว้นเผ่ามูเซอ ลีซอ และอีกอซึ่งอาจมีการแต่งงานข้าม เผ่ากันบ้าง แต่ก็ไม่บ่อยครั้งนัก สังคมชาวเขานั้นความผูกพันกับครอบครัวและความกตัญญูต่อบิดา มารดา เป็นไปอย่างแน่นแฟ้นมาก ผู้มีบทบาทสำคัญในสังคมของชาวเขาคงหนึ่งได้แก่หมอผี หมอผี จะได้รับการยกย่องเคารพนับถือจากชาวเขามาก มีฐานะทางสังคมสูงและมีอำนาจทางสังคมอย่าง แท้จริง บุคคลผู้มีบทบาทรองลงมาก็คือ ผู้อาวุโสและผู้เฒ่าในท้องถิ่น ชาวเขาส່ว่นใหญ่ดั้งเดิมนับถือผี แต่ปัจจุบันได้มีการนับถือศาสนาต่าง ๆ เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ฯลฯ แต่ การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ก็ยังคงเป็นแบบความเชื่อดั้งเดิม (คณะทำงานเฉพาะกิจเกี่ยวกับ ชาวเขา, 2530, หน้า 50-53) ด้านสุขภาพอนามัย ชาวเขามักประสบโรคภัยไข้เจ็บที่สามารถ ติดต่อกันได้เสมอๆ เช่น โรคทางเดินหายใจ ทางเดินอาหาร วัณโรค มาลาเรีย ฯลฯ เนื่องจาก ลักษณะนิสัยการกินอยู่ที่ไม่ถูกสุขลักษณะ (คณะทำงานเฉพาะกิจเกี่ยวกับชาวเขา, อ่างแก้ว, หน้า 46-48) ถ้าเป็นโรคภัยไข้เจ็บ หากเป็นคนหนุ่มสาวก็นิยมการรักษาแบบแผนใหม่ แต่โดยส่วนใหญ่ยังคงรักษาด้วยหมอผี และบางส่วนยังคงใช้ผืนเป็นยารักษาโรคต่าง ๆ อัตราการเพิ่มประชากรของ ชาวเขามีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นทุกปี โดยสูงถึงร้อยละ 3.62 ต่อปี (ศูนย์วางแผนครอบครัว, ภาคเหนือ, 2530) ในด้านการปกครองแต่ละหมู่บ้านจะมีผู้นำของตนเองและแต่ละเผ่าก็ไม่มี ผู้ใดเป็นหัวหน้าสูงสุด ปัจจุบันหมู่บ้าน จำนวน 872 หมู่บ้าน หรือร้อยละ 64.35 ของ หมู่บ้านทั้งหมด ได้มีการปกครองตามระบบบริหารราชการส่วนท้องถิ่น (คณะทำงานเฉพาะกิจ เกี่ยวกับชาวเขา, อ่างแก้ว, หน้า 54) ในด้านสิทธิความเป็นพลเมืองไทยคือการมีทะเบียนบ้าน และบัตรประจำตัวประชาชนนั้น ขณะนี้ชาวเขาประมาณร้อยละ 56 ได้รับสัญชาติไทยและมี ทะเบียนบ้าน (คณะทำงานเฉพาะกิจเกี่ยวกับชาวเขา, อ่างแก้ว, หน้าเดียวกัน)

ด้านการดำรงชีพนั้น เดิมชาวเขามีอาชีพเกษตรกรรมเป็นสำคัญได้แก่ การปลูกข้าว ข้าวโพด และฝิ่น ฝิ่นเหล่านี้เดิมผลิตเพื่อการบริโภค แต่ปัจจุบันเริ่มมีการผลิตเพื่อการค้าเพิ่มขึ้น สำหรับการปลูกฝิ่นนั้น ปัจจุบันถูกปราบปรามจึงลดปริมาณลง แต่ยังคงมีการลักลอบปลูกเนื่องจากฝิ่น มีบทบาทสำคัญในสังคมชาวเขา คือใช้เป็นยารักษาโรคได้ ในการถือครองที่ดินของชาวเขานั้น

อาศัยจารีตประเพณีเป็นเกณฑ์สำคัญในการแสดงสิทธิถือครองที่ดิน เป็นที่ยอมรับและถือปฏิบัติกันในหมู่ชาวเขาทุกเผ่าว่า ผู้ใดหักล้างถางพง ผู้นั้นก็เป็นเจ้าของที่ดินนั้น (ขจิตถัย บุรุษพันธ์, อ่างแก้ว หน้า 13) นอกจากการปลูกพืชแล้ว การเลี้ยงสัตว์ ชาวเขามักจะเลี้ยงเพื่อไว้ใช้ในพิธีกรรมต่างๆ หรือเลี้ยงไว้เป็นอาหารในครัวเรือน ซึ่งมีจำนวนน้อยมาก นอกจากนี้ชาวเขายังสามารถผลิตอุตสาหกรรมในครัวเรือนซึ่งทำไว้ใช้เองคือ การปั่นด้าย ทอผ้า แล้วนำไปตัดเย็บเป็นเครื่องนุ่งห่ม การทำเครื่องประดับเงิน การตีเหล็กเป็นเครื่องมือใช้ต่างๆ ปัจจุบันงานเหล่านี้ได้รับการส่งเสริมแนะนำจากหน่วยงานต่างๆ ได้กลายมาเป็นที่มาแห่งรายได้ของชาวเขาด้านหนึ่ง อย่างไรก็ตามในเรื่องการทอผ้านี้ นับว่าเป็นวัฒนธรรมที่นับวันจะสูญหายไป เนื่องจากเริ่มมีชาวเขาย่างแห่งซึ่งเดิมปั่นด้าย ทอผ้าและย้อมผ้าเองด้วยเปลือกไม้ ได้ลงมาซื้อด้ายจากพื้นราบไปทอผ้า และการแต่งกายตามประเพณีก็เริ่มสูญหายไป ในส่วนของการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า เดิมชาวเขาใช้ระบบแลกเปลี่ยนสินค้ากัน แต่ปัจจุบันหันมาใช้ระบบเงินตราไทยเป็นสื่อในการซื้อขายสินค้าแทน ซึ่งจะพบว่าในตลาดร้านค้าอยู่ทุกหย่อมบ้าน (คณะทำงานเฉพาะกิจเกี่ยวกับชาวเขา, อ่างแก้ว, หน้าเดียวกัน)

ด้านการศึกษา การถ่ายทอดความรู้ เดิมผู้อาวุโสและผู้เฒ่าด้านต่างๆ ในหมู่บ้านจะเป็นผู้ฝึกฝนถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนรุ่นใหม่ ชาวเขาจะเรียนรู้จากการกระทำ ใช้ในการดำรงชีวิตของตนต่อไป (เรบา ทองสวัสดิ์, 2524, หน้า 37) แต่ในปัจจุบันการสืบทอดทางวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่ง ไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งตามประเพณีดั้งเดิม ได้สูญหายไป จากการที่ระบบโรงเรียนได้เข้าไปมีบทบาทในชีวิตและสังคมของชาวเขา การรับความรู้แบบสมัยใหม่จากโรงเรียนทำให้เริ่มมีการสูญหายทางวัฒนธรรมและความเชื่อแบบดั้งเดิม ส่วนใหญ่เด็กชาวเขาจะได้รับการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบจากหน่วยงานต่างๆ ของรัฐและเอกชน ส่วนผู้ใหญ่ที่ การได้รับความรู้ต่างๆ จะเป็นไปอย่างจำกัด ซึ่งรวมไปถึงความสามารถในการพูดและฟังภาษาไทยด้วย ส่วนใหญ่เด็กจะพูดและฟังได้ดีกว่าผู้ใหญ่ (ปรีชา อุบโยคิน, อ่างแก้ว, หน้า 37)

จากการเข้าไปศึกษาในภาคสนามทั้ง 3 พื้นที่ คือ ที่บ้านห้วยน้ำจาง ตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ บ้านธาตุ ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน และบ้านมุเซอแม่ต้า ตำบลแม่เปา อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย จากสภาพทั่วไปของหมู่บ้าน พบว่ามีลักษณะที่ไม่แตกต่างไปจากข้อมูลดังกล่าว กล่าวคือ

บ้านห้วยน้ำจาง ตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชาวเขาเผ่าม้ง ทัศนเข้าสู่หมู่บ้านก่อนข้างสะตอก ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพปลูกกะหล่ำปลีขาย สภาพชีวิตความเป็นอยู่ ยังคงเป็นแบบสังคมเกษตรกรรม แต่เริ่มเปลี่ยนจากเกษตรเพื่อการยังชีพ เป็นเกษตรเพื่อการค้า หมู่บ้านแห่งนี้มีความเป็นอยู่ใกล้เคียงกับชาวพื้นราบมากขึ้น มีเครื่องใช้อุปกรณ์อำนวยความสะดวก เช่น วิทยุเทป มีรถกระบะบรรทุกกะหล่ำปลีไปขายให้พ่อค้าในตัวเมือง ลักษณะการสร้างบ้านเรือน การ แต่งกาย เป็นต้น ปัญหาหลักของชุมชน ในความคิดของชาวบ้านก็คือ การถูกกดราคาซื้อกะหล่ำปลี ซึ่งชาวบ้านต้องการให้รัฐช่วยเหลือ (สัมภาษณ์นายเลาถือ แซ่ท้าว) ส่วนปัญหาของชุมชนในสายตา ของนักพัฒนา (เจ้าหน้าที่ศูนย์การศึกษานอก โรงเรียนจังหวัดเชียงใหม่, ครุניתศก์) กล่าวว่าปัญหา ที่วิตกกังวลคือ ชาวบ้านพยายามที่จะรับเอาสิ่งต่างๆ จากเมืองมากขึ้นๆ พวกมันละเลยวัฒนธรรม ชุมชนอันดีงามของตนเอง ซึ่งเกรงว่าจะต้องประสบปัญหาเช่นเดียวกับชนบทไทย ในอดีตและปัจจุบัน ที่กำลังประสบภาวะล่มสลายของชุมชน ซึ่งสิ่งที่เขารับรู้ ขาดการไตร่ตรองอย่างรอบคอบ และ ไม่มีการปรับให้เข้ากับตนเองอย่างเหมาะสม

บ้านธาตุ ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เป็นหมู่บ้านชาวเขาเผ่าลีซอ ใน ถดุดานและฤดูร้อนถนนเข้าถึงหมู่บ้านโดยสะดวก แต่ในฤดูฝนถนนลื่น เนื่องจากเป็นถนนดิน เป็น หมู่บ้านที่อยู่รอบดอยแม่สลอง ซึ่งทำให้มีความเจริญตามไปด้วยคือ มีไฟฟ้าใช้ ชาวบ้านประกอบ อาชีพด้านการเกษตรแต่เป็นเกษตรเพื่อการยังชีพ ส่วนอาชีพที่เป็นที่มาแห่งรายได้ที่สำคัญคือ การ รับจ้างเก็บใบชาในเขตดอยแม่สลอง หมู่บ้านแห่งนี้มีโบสถ์ศาสนาคริสต์ ซึ่งมาตั้งเมื่อไม่นานมานี้ สภาพของชาวเขาในหมู่บ้านนี้ เริ่มเป็นสังคมเมืองมากขึ้น มีปรากฏการณ์ของหญิงสาวออกไปทำงาน อาชีพบริการ (ครูอาสาสมัคร บ้านธาตุ) เป็นปรากฏการณ์ใหม่ของชุมชนแห่งนี้ในช่วงที่ผู้วิจัย เข้า ไปในพื้นที่ ได้มีโอกาสพบเด็กสาวที่ไม่ประกอบอาชีพหนึ่งซึ่งแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่ทันสมัยตามแบบ คนเมือง

บ้านหมูเชอแม่ต๋า ตำบลแม่ต๋า อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย เป็นชาวเขาเผ่า หมูเชอ ซึ่งมีอาชีพหลักทำไร่ข้าว และข้าวโพด ซึ่งไม่เพียงพอในการดำรงชีพ ชาวบ้านจึงต้องไป รับจ้างหมู่บ้านข้างเคียง การที่ข้าวและข้าวโพดไม่เพียงพอต่อการยังชีพนั้น สาเหตุก็คือการตัดฝิ่น ของวัยแรงงานซึ่งมีจำนวนมาก (ผู้อำนวยการศูนย์ฯ จังหวัดเชียงราย, ครุניתศก์, ครูอาสา)

และในครอบครัวก็มักจะติดผื่นกันทั้งพ่อ แม่ และลูก ครูของศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขาของศูนย์ศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดเชียงราย เคยพยายามที่จะตัดผื่นให้แก่ชาวบ้านแต่ก็ไม่สำเร็จ นอกจากนี้การติดผื่นยังทำให้การดำเนินงานพัฒนาอื่น ๆ ไม่ค่อยได้รับความร่วมมือ (สัมภาษณ์ครูและครูนิเทศก์) และในหมู่บ้านนี้ก็มีหญิงสาวออกไปประกอบอาชีพบริการเช่นกัน ในหมู่บ้านแห่งนี้ ชาวเขาส่วนใหญ่จะพูดภาษาไทย (คำเมือง) ได้ แต่ไม่ให้ความสนใจต่อการศึกษาและโครงการต่างๆ (ครูนิเทศก์และครูอาสาสมัคร) และความเป็นอยู่ยังคงเป็นแบบดั้งเดิม แต่อยู่ในสภาพที่ทรุดโทรมอันเนื่องมาจากปัญหาการติดยาเสพติดดังกล่าวข้างต้น

นอกจากนี้ ข้อมูลจากการศึกษาของผู้ที่ทำงานเกี่ยวกับชาวเขามาเป็นเวลานาน (สัมภาษณ์คุณแอนก นาคะบุตร, เตือนใจ ดีเทศน์, ม.ป.ป., หน้า 3-5) ได้สรุปสภาพชาวเขาไว้ว่า สภาพความเปลี่ยนแปลงของโลกมีผลกระทบต่อชาวเขาเช่นเดียวกัน ปัจจุบันสังคมชาวเขาอาจแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ

1. กลุ่มชนชาวเขาดั้งเดิม เป็นกลุ่มที่อยู่ห่างไกลจากสังคมเมือง ติดต่อกับคนภายนอกน้อย มีชีวิตเรียบง่าย พึ่งตนเองและพึ่งพากันในสังคม ผูกพันใกล้ชิดกับธรรมชาติ ทำการผลิตเพื่อการบริโภคในครอบครัวเป็นหลัก ผลิตหรือแสวงหาปัจจัย 4 ได้เองในท้องถิ่น เคารพผู้อาวุโสผู้นำ ยึดมั่นในความเชื่อและประเพณีดั้งเดิม คนในหมู่บ้านมักมีความผูกพันด้วยความเป็นเครือญาติ มีฐานะพอเลี้ยงตัวได้ อาจมีการผลิตส่วนเกินเพื่อขายเอาเงินมาซื้อสิ่งของจำเป็นบางอย่างที่ผลิตเองไม่ได้บ้าง
2. กลุ่มชุมชนชาวเขาที่กำลังเปลี่ยนแปลง เป็นชุมชนที่อยู่ระหว่างการปรับตัวของสังคมเมืองกับสังคมแบบดั้งเดิม เริ่มมีหน่วยงานต่างๆ เข้าไปให้การส่งเสริม แนะนำ ดำเนินกิจกรรมต่างๆ เป็นชุมชนที่ค่อนข้างมีการคมนาคมที่สะดวก
3. กลุ่มชุมชนชาวเขาที่ใช้ชีวิตอย่างคนเมือง เป็นหมู่บ้านที่มีเจ้าหน้าที่พัฒนาเข้าไปอยู่ประจำ ชาวบ้านได้รับการศึกษาพอสมควร เป็นหมู่บ้านที่ได้รับการพัฒนาชนิดเข้มข้น มีทางคมนาคมสะดวกมีการติดต่อกับคนภายนอกเสมอ ทำการผลิตเพื่อการค้า รับวิทยาการสมัยใหม่ มีการสร้างบ้าน เครื่องแต่งกาย สิ่งอำนวยความสะดวกเช่นเดียวกับคนเมือง ความเชื่อถือในวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมและความเคารพผู้อาวุโสมีน้อยลง

สภาพชุมชนชาวเขาแต่ละแห่งเหล่านี้ มีสภาพปัญหาที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งสภาพปัญหา และความต้องการของชาวเขาในการรับรู้ของคนพื้นราบ โดยทั่วไปนั้นมักทราบเพียงแต่ว่าชาวเขา เป็นต้นเหตุของปัญหาต่างๆ คือ การตัดไม้ทำลายป่า การปลูกฝิ่น เป็นภัยต่อความมั่นคง ฯลฯ แต่ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับปัญหาที่ชาวเขาประสบอยู่นั้น ไม่ได้มีการกล่าวถึง หรือชี้แจงให้คนทั่วไป ได้ ทราบ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากการดำเนินชีวิตของชาวเขาแล้ว จะพบว่าปัญหาที่ชาวเขาต้องประสบ ก็คือ (กป./อพช., 6 มิถุนายน 2533)

1. ปัญหาด้านสุขภาพอนามัย ชาวเขาต้องประสบกับปัญหาด้านสุขภาพอนามัย โดยเฉพาะ โรคซึ่งเป็นตามฤดูกาลคือ เมื่อถึงฤดูฝนชาวเขาก็จะเจ็บป่วยเป็นไข้หวัด มาลาเรีย โรคทางเดินหายใจ ฯลฯ เมื่อต้นฤดูหนาวอากาศเปลี่ยนก็จะป่วยเป็นไข้หวัด ปอดบวม ฯลฯ และเมื่อถึงฤดูร้อน ก็ต้องเผชิญกับโรคผิวหนัง โรคท้องร่วง และโรคอื่น ๆ เป็นสภาพที่ชาวเขาต้องเผชิญกับความเจ็บปวด ทั้ง ๆ ที่โรคต่าง ๆ เหล่านี้เป็นโรคที่สามารถป้องกันและรักษาได้ แต่ก็มีชาวเขาจำนวนมากน้อยต้องเสียชีวิตไปเพราะการเป็นโรคเหล่านี้ ทั้งนี้สภาพที่ชาวเขาดำรงอยู่คือ การขาดความรู้ที่จะป้องกันและรักษาตนเองจากโรคเหล่านี้ เมื่อเกิดการเจ็บป่วยขึ้นชาวเขาก็ไม่สามารถรับบริการจากรัฐได้ เนื่องจากอยู่ห่างไกล ซึ่งต้องใช้เวลาและเงินมากพอสมควรที่จะใช้จ่ายในการรักษา เมื่อไม่มีทางใดชาวเขาก็ต้องพึ่งหมอมือข้าง ผันม้าง เพื่อแก้ปัญหาคความเจ็บไข้ที่ตนเองเผชิญอยู่

2. ปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน ปัจจุบันจากจำนวนประชากรชาวเขาเองที่เพิ่มขึ้นทั้งตามธรรมชาติและการอพยพจากภายนอกประเทศ และชาวพื้นราบที่หันไปจับจองที่ทำกินบนภูเขา ปัญหาข้อพิพาทแย่งที่ดินทำกิน ตลอดจนการกว้านซื้อที่ดินบนภูเขาเป็นปรากฏการณ์ที่นับวันจะมีมากขึ้น จากภาวะเหล่านี้เองที่ชาวเขาก็ตระหนักดีว่า พวกเขาจะใช้วิธีทำไร่เลื่อนลอยหรือย้ายที่อยู่อาศัยต่อไปอีกเรื่อยๆ ไม่ได้แล้ว พวกเขาอยากมีความรู้เรื่องการใช้ที่ดินอย่างอนุรักษ์เพื่อให้ที่ดินเท่าที่มีอยู่เลี้ยงชีวิตของเขาและครอบครัวต่อไปได้ แต่การแก้ปัญหของรัฐไม่ได้เป็นไปดังที่เขาต้องการ เมื่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้พบว่ามีการทำลายป่าลง เพราะชาวเขาถางทำการเพาะปลูก เจ้าหน้าที่ก็จะปลุกต้นไม้ใหม่ลงไปบนพื้นที่นั้น ซึ่งคนที่ถูกไล่ที่ทำกินก็จะย้ายไปถางไร่แห่งใหม่ต่อไป ปัญหานี้ยังคงวนเวียนเป็นวัฏจักร เช่นนี้เรื่อยไป

นอกจากนี้การที่ชาวเขาไม่มีกรรมสิทธิ์บนที่ทำกินตามกฎหมาย ซึ่งกฎหมายห้ามมิให้มีการถือสิทธิ์ที่ทำกินบนภูเขา ซึ่งสภาพชีวิตของชาวเขาซึ่งต้องดำรงอยู่โดยไม่มีสิทธิ์ในที่ทำกิน จึงทำให้ชาวเขาไม่มีความรู้สึกมั่นคงในการดำรงชีวิตและไม่มีจิตสำนึกในการที่จะรักษาที่ดินหวงแหว่งไว้เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมเองคือ จะเป็นการจำกัดการขยายพื้นที่ผืนป่าและยังคงเป็นการกำจัดการยึดครองพื้นที่ของชาวเขาผู้อพยพจากต่างประเทศได้อีกทางหนึ่งด้วย

3. ปัญหาการติดยาเสพติด โดยเฉพาะฝิ่น เดิมการเสกฝิ่นใช้เฉพาะในการรักษาโรคเท่านั้น และผู้ที่ใช้ก็มักเป็นบุคคลในวัยชรา แต่ปัจจุบันชาวเขาในวัยแรงงานจำนวนมากไม่หยุดติดยาซึ่งทำให้ครอบครัวขาดแรงงาน และบางครั้งยังเกิดการลักขโมยขึ้นในหมู่บ้านชาวเขาอีกด้วย ปัญหาเรื่องนี้ที่เคยกล่าวกันว่าชาวเขาเป็นผู้ปลูกนั้นไม่เป็นจริง ในปัจจุบันเนื่องจากการปราบปรามอย่างหนักของรัฐบาล แต่ฝิ่นและเฮโรอีนที่เป็นปัญหาอย่างมากแก่ทั่วโลกทุกวันนี้ ก็มาจากกลุ่มชนที่มีอิทธิพลและกลุ่มชนที่อยู่บริเวณรอยต่อของชายแดนเป็นส่วนใหญ่

4. ปัญหาสิทธิการเป็นพลเมืองไทย สถานภาพทางกฎหมายของชาวเขาในฐานะพลเมืองของประเทศไทยมีการดำเนินการให้สัญชาติไทยเป็นไปอย่างเชื่องช้า และการให้สัญชาติอาจถูกยกเลิกไปเมื่อใดก็ได้ ตามแต่รัฐบาลเห็นภัยของความมั่นคง (ตามประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 337) สิ่งนี้ทำให้เกิดอันตรายต่อฐานะทางกฎหมายของชาวเขาเป็นอย่างยิ่ง ชาวเขาเหล่านี้จะรู้สึกขาดหลักประกันความมั่นคงในชีวิต ทรัพย์สินและอนาคตของตนเอง ชาวเขาส่วนใหญ่ยังคงมีฐานะเป็นพลเมืองชั้นสองของประเทศ ได้รับการปฏิบัติอย่างไม่เท่าเทียมในสังคม ถูกเอารัดเอาเปรียบจากสังคม

ปัญหาการไม่ได้รับสัญชาติของชาวเขา เป็นเรื่องสำคัญสำหรับชาวเขา ซึ่งมีผลกระทบเชื่อมโยงไปสู่ปัญหาต่างๆ แทบทุกเรื่อง เช่น สิทธิในการถือครองที่ดิน การศึกษา ความมั่นคงในที่อยู่อาศัย โดยไม่ต้องอพยพโยกย้าย ปัญหาการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและการปกครองท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขาดสิทธิเสรีภาพในฐานะมนุษย์ชน ฯลฯ ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ เป็นปัญหาที่รัฐควรเร่งรีบแก้ไข เพราะหากยังปล่อยให้ชาวเขาส่วนใหญ่เป็นคนเถื่อน ไม่มีสถานภาพที่ชัดเจน ทั้งที่พวกเขาเกิดและอาศัยอยู่ในประเทศไทย แต่กลับไม่ได้รับการเคารพสิทธิในฐานะพลเมืองไทย ก็ย่อมไม่สามารถสร้างจิตสำนึกในการเป็นคนไทยรักและหวงแหนแผ่นดินไทยได้อย่างสมบูรณ์

5. ปัญหาด้านนิเวศวิทยา โดยเฉพาะปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า เนื่องมาจากการทำเกษตรแบบถางป่า เผาแล้วเพาะปลูกของชาวเขาหลายเผ่า ทำให้ป่าอันอุดมสมบูรณ์เป็นต้นน้ำลำธารหลายสายทางภาคเหนือถูกทำลายลง ซึ่งทำให้เทือกเขาซึ่งเคยปกคลุมด้วย ไม้หนานาพรรณกลายเป็นเขาหัวโล้น อากาศที่เคยชุ่มชื้นเย็นสบายกลับร้อนขึ้น น้ำในแม่น้ำหลายสายแห้ง ในฤดูแล้ง

6. ปัญหาด้านการขาดแคลนพืชผลในการยังชีพ วิถีชีวิตของชาวเขาหลายเผ่าซึ่งเคยชินกับการดำรงชีพแบบเกษตรเลื่อนลอย เมื่อดินเสื่อมก็หาที่ใหม่ แต่สภาพปัจจุบันที่บนเขตภูเขาเขามีผู้คนหนาแน่นขึ้น ที่ดินที่อุดมสมบูรณ์มีจำกัด ชาวเขาจึงต้องเพาะปลูกลงในที่เดิม ซึ่งเมื่อเวลาผ่านไป การเพาะปลูกก็ไม่ได้ผลเพียงพอ แต่ชาวเขาขาดความรู้เรื่องเทคนิคการเพาะปลูกที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

จากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัย ทั้งด้วยตัวของผู้วิจัยเองและข้อมูลที่เป็นเอกสาร เป็นที่ยืนยันถึงสภาพปัญหาที่ชาวเขาเผชิญได้เป็นอย่างดี ซึ่งรัฐควรที่จะได้รับฟังเพื่อแก้ไขปัญหาวชาวเขา ที่ถูกต้องและเหมาะสมต่อไป

แนวคิดและวิธีการในการพัฒนาชาวเขา

คนทั่วไปส่วนมากรับรู้เกี่ยวกับชาวเขาใน 2 ด้าน คือ ด้านหนึ่งรับรู้ว่ชาวเขาคือต้นเหตุของปัญหาต่าง ๆ ทั้งปัญหาเรื่องความมั่นคง ปัญหาการอพยพเคลื่อนย้ายทั้งภายในและภายนอก ปัญหาการปลูกฝิ่น และปัญหาการทำลายทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน ต้นน้ำ ลำธาร ฉะนั้นการแก้ไขปัญหาดังกล่าวข้างต้น จึงมุ่งเน้นที่การปราบปราม ควบคุมและกำจัดเป็นหลัก ส่วนอีกด้านหนึ่งนั้น รับรู้ว่ชาวเขาเป็นพวกที่ยากจน คุณภาพชีวิตต่ำ วิธีการในการแก้ปัญหาจึงเป็นการสงเคราะห์ในรูปแบบต่างๆ เช่น เอาสิ่งของไปให้ ให้รักษาพยาบาลฟรี ให้เรียนฟรี เป็นต้น การสงเคราะห์ในรูปแบบต่างๆ นั้นมิได้พิจารณาไตร่ตรองว่าบุคคลใดหรือกลุ่มใดควรได้รับการสงเคราะห์ บางครั้งจึงกลายเป็นเงื่อนไขเป็นความเคยชินของชาวเขาในการเป็นผู้รับ เรียกร้องในทุกสิ่งทุกอย่าง และใช้เป็นข้อต่อรองในการกระทำหรือไม่กระทำการต่าง ๆ ได้ และยังทำให้ชาวเขาเกิดความรู้สึกว่าตนเองด้อยกว่าผู้อื่น จึงต้องมีการสงเคราะห์กันเรื่อยไป กระบวนการพัฒนาที่มุ่งช่วยให้คนช่วยเหลือตนเองได้ จึงไม่อาจเกิดขึ้น

นอกจากนี้ ยังมีคนเป็นจำนวนมาก มีทัศนคติรังเกียจชาวเขาจากคำบอกเล่าที่ฉาบฉวยว่า ชาวเขามีวัฒนธรรมต่ำต้อยหรือไร้วัฒนธรรม นับถือผี มีพฤติกรรมทางเพศที่เสรี สกปรก ชอบความรุนแรงป่าเถื่อน ทัศนคติเหล่านี้ทำให้ชาวเขาได้รับการปฏิบัติเหมือนเป็นพลเมืองชั้นต่ำของประเทศ ได้รับการปฏิบัติอย่างไม่เท่าเทียมในสังคม ถูกเอารัดเอาเปรียบ

ในส่วนของแนวคิดและทิศทางการพัฒนาประเทศ ซึ่งใช้รูปแบบการพัฒนาสู่ความทันสมัย ซึ่งมุ่งพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก จึงทำให้หน่วยงานต่างๆ ที่มีหน้าที่เกี่ยวกับชาวเขามุ่งพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ การเพิ่มรายได้ โดยคิดว่าหากปากท้องอันอยู่อย่างสะดวกสบายแล้ว เรื่องอื่นๆ ก็จะมาตามมาเอง จึงทำให้การพัฒนาระยะทางด้านจิตใจและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ทั้งนี้การพัฒนาทั้งหลายมัก ใช้มาตรฐานของสังคมเมืองมาเป็นเครื่องชี้วัด ซึ่งเมื่อชาวเขาถูกกล่าวหาว่าต้อยกว่าทางวัฒนธรรม จึงมีทัศนะว่าควรกลืนชาวเขาให้เป็นชาวเราเพื่อประโยชน์ของรัฐ

เฉพาะปัญหาด้านความมั่นคงและปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ ที่ดิน ต้นน้ำลำธาร ซึ่งเป็นปัญหาที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างมากในปัจจุบัน มีบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาชาวเขาได้ให้ทัศนะดังนี้

นายสุธี อากาศฤกษ์ รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี กล่าวว่า "ปัจจุบัน ชาวเขาในประเทศไทยมีจำนวนมากขึ้นถึงห้าแสนคน ทำให้เกิดปัญหาการบุกรุกทำลายป่าซึ่งเป็นทรัพยากรของชาติ เมื่อไม่นานมานี้ ป่าไม้มีอยู่ร้อยละ 50 ของป่าทั่วประเทศ บัดนี้มีเพียงร้อยละ 25-30 เท่านั้น..." ชาวเขาไม่เพียงแต่บุกรุกป่าเพื่อเข้าไปทำกินเท่านั้น แต่ได้กลายเป็นธุรกิจไปด้วย โดยมีนายทุนให้การสนับสนุน" (ไทยนิวส์, 12 กุมภาพันธ์, 2529) พลโทรวมศักดิ์ ไชยโกมินทร์ แม่ทัพกองทัพบกที่ 3 ให้ความเห็นว่า "คนทำลายชาติ ไม่ใช่คนที่โยยตัดไม้ 20-30 ท่อน แต่เป็นพวกชาวเขา..." (สยามรัฐ, 27 กุมภาพันธ์, 2529) นายไพโรจน์ สุวรรณกร อธิบดีกรมป่าไม้ ได้คาดหมายปลายทางของการแก้ปัญหาไว้ว่า "ปัญหาชาวเขานี้ ถ้าถึงที่สุดจริงๆ ก็ต้องบังคับจับมาทำหมันเพื่อไม่ให้ขยายพันธุ์ต่อ เพราะขยายตัวกันรวดเร็วมากเพราะไม่มียมกุมกำเนิด เนื่องจากถือว่าผิดประเพณี นอกจากนั้นก็ต้องพยายามกลืนชาติให้ได้" (สยามรัฐ, อ้างแล้ว)

พลตรีชัยชนะ ธารีฉัตร รองแม่ทัพภาคที่ 3 ได้กล่าวว่า "ในห้วงปี 2529 มีการเคลื่อนไหวอย่างรุนแรงของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ในเขตอำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก ทาง

ราชการจำเป็นต้องตัดเส้นทางเพื่อส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปปราบปราม แต่ผลของการตัดเส้นทางนั้น ทำให้ชาวเขาจำนวนมากพากันบุกรุกเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า เพื่อทำไร่หลายหมื่นไร่" (ไทยนิวส์, 6 กรกฎาคม, 2529)

นอกจากนี้ แม้แต่สื่อมวลชนก็กล่าวว่า "การจะพัฒนา (ชาวเขา) อย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องให้มาอยู่รวมในที่เดียวกัน ง่ายต่อทางการที่จะให้ไปพัฒนาสร้างความเจริญให้ ทั้งสามารถ ใช้งบประมาณอย่างคุ้มค่าอีกด้วย" (ไทยรัฐ, 22 ตุลาคม, 2529)

แม้แต่นักวิชาการบางท่าน (สุจิต บุญบงการ, 2530, หน้า 294) ยังกล่าวว่า "เราต้องยอมรับว่าวัฒนธรรมประเพณีของชาวเขา เป็นแบบล้าหลังอย่างมาก โอกาสที่จะถูกกลืนโดยความเป็นสมัยใหม่จึงมีอยู่มาก ดังนั้น เราคงต้องยอมให้เขาได้รับความเป็นสมัยใหม่ให้มีลักษณะ เป็นคนไทยพื้นราบมากขึ้น และละทิ้งวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิม วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมเช่นนี้ จะทำให้เขามีชีวิตอยู่ในโลกสมัยใหม่ลำบาก" หรือคำกล่าวของนายขจิตชัย บุรุษพันธ์ (ขจิตชัย บุรุษพันธ์, อ้างแล้ว, หน้า 339) ว่า "การผสมผสานของชาติพันธุ์ระหว่างคนไทยกับชาวเขาเป็นไปได้ยาก เพราะมีวัฒนธรรมแตกต่างกันในลักษณะที่วัฒนธรรมชาวเขาด้อยกว่าวัฒนธรรมไทยและในความรู้สึกของคนไทยเองก็ยังมีอคติ (bias) คือถือว่าชาวเขาเป็นพวกคนป่าคนดอยด้อยการเจริญ"

ทัศนะดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าความรู้ความเข้าใจของคนในสังคมใหญ่ที่มีต่อชาวเขายังน้อยมาก ข้อเท็จจริงต่างๆ เป็นเพียงคำกล่าวอ้างกันต่อๆ มา โดยไม่มีการพิจารณาอย่างรอบด้านและเป็นการมองเพียงด้านเดียว อย่างไรก็ตามข้อมูลอีกด้านหนึ่งของชาวเขา ได้มีผู้เริ่มเสนอข้อมูลให้บุคคลทั่วไป ได้ทราบข้อเท็จจริง โดยจากผลงานการวิจัยหลายๆ ชิ้น และจากประสบการณ์ในการทำงานกับชาวเขาคือ

วันชัย พลฤกษ์ศรี (2532, หน้า 11) ได้เขียนไว้ใหม่บทความเรื่อง สภาพปัญหาชาวเขาหลัก และปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าของชาวเขาในภาคเหนือกับแนวทางแก้ไข "การทำลายพื้นที่ป่าไม้ในภาคเหนือในช่วง 23 ปี ซึ่งกว้างใหญ่กว่า 2 เท่าที่ท้องพื้นที่จังหวัดน่าน ไม่ได้เกิดจากชาวเขาแต่เป็นผลการกระทำที่ถูกต้องตามกฎหมาย เช่น การพัฒนาสร้างถนน สถานที่ราชการและการก่อสร้างอื่นๆ รวมทั้งการให้สัมปทานป่าไม้และอีกส่วนหนึ่ง เป็นผลจากการกระทำที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย เช่น การลักลอบตัดไม้เพื่อเอาประโยชน์จากไม้หรือการตัดไม้ออกเพื่อใช้ประโยชน์ในพื้นที่..."

ฐุณีจิก เกษมณี (อ้างแล้ว, หน้า 90-92) ได้วิจารณ์การแก้ไขปัญหาชาวเขาของรัฐว่า ความคิดในการอพยพชาวเขาลงมาอยู่รวมกันในพื้นที่ที่จัดไว้ให้ เป็นความคิดที่ขาดการไตร่ตรอง อย่างรอบคอบ ทั้งนี้จากประสบการณ์ที่ผ่านมา รัฐได้เคยพยายามรวมชาวเขาให้มาอยู่ในที่เดียวกัน ซึ่งปรากฏว่าทำให้เกิดปัญหาหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านการปกครอง ปัญหาด้านการใช้จ่ายเงินงบประมาณจำนวนมากในการจัดสร้างและดูแลรักษาด้านการอุปโภค บริโภค และสาธารณูปโภค ต่างๆ ตลอดจนปัญหาด้านสาธารณสุข ซึ่งควบคุมได้ยาก นโยบายการอพยพชาวเขาลงจากที่สูงนี้ กระทำไปอย่างเร่งรัดและไม่มีการวางแผนที่ดี ดังจะเห็นจากภาพที่ ฐุณีจิก นำเสนอคืออพยพ ชาวเขาลงมาในช่วงที่เขาายังไม่ได้เก็บเกี่ยวพืชผล ไม่มีอาหารสำรอง การสนับสนุนช่วยเหลือในการอพยพก็ไม่มี การบริการอาหารและสิ่งต่างๆ เป็นไปอย่างเชื่องช้า และไม่เพียงพอ ให้อยู่ในพื้นที่ที่ไม่สามารถปลูกพืชต่างๆ ได้

ในเรื่องการจัดการศึกษาให้แก่ชาวเขา ผู้มีหน้าที่จัดการศึกษา (จิระศักดิ์ สิงหนเสนี, อ้างแล้ว, หน้า 48-49) ได้แสดงทัศนะว่า "การให้ความเสมอภาคและโอกาสทางการศึกษา โดยใช้นโยบายบัญชีัดฉบับนี้เปรียบเสมือนโชตสวรรค์ที่จะจงใจเด็กและผู้ปกครองเป็นเวลานานถึง 6 หรือ 7 ปีต่อเด็กหนึ่งคน ทำให้เกิดความรู้สึกว่าเรากำลังบีบบังคับ ครอบครัวและทำลายชาวเขาซึ่งมี วัฒนธรรมชุมชนอันดีอยู่แล้ว มากกว่าที่จะสร้างสรรค์ให้เป็นชาวเขาที่ดีในสังคมไทยได้ ทั้งนี้ ที่รัฐไม่สามารถที่จะทำให้ชาวเขาเป็นชาวเราได้ตามนโยบายของรัฐที่มีต่อชาวเขาซึ่งเรียกว่า นโยบายรวมพวกนั้น กลไกของรัฐมีหน้าที่ปฏิบัติโดยตรงต่อชาวเขาเยี่ยงกับชาวเรา แต่ยังมีบางส่วนที่ยังมองอย่างไร้มนุษยธรรมว่าชาวเขามิใช่คนที่มีความศักดิ์ศรี เทียบเท่ากับชาวเราเลย..."

นักวิชาการต่างประเทศหลายคน ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับชาวเขาในประเทศไทยได้แสดงทัศนะ เกี่ยวกับวิธีปฏิบัติของชาวพื้นราบทั่วไปต่อชาวเขาไว้หลายประการด้วยกัน มาร์ค (Marks) (อ้างใน แกรี่ (Garry), 2530, หน้า 15-16) กล่าวว่า "ชาวเขาได้รับการปฏิบัติเหมือนเป็นพลเมือง ชั้นสอง โดยผู้ชอบใช้อำนาจบาตรใหญ่กับชนกลุ่มน้อยชาวเขา คนส่วนใหญ่ในพื้นที่พื้นราบมีความเข้าอก เข้าใจประชากรบนที่สูงเพียงเล็กน้อย ปรากฏการณ์อะไรก็ตามของความขัดแย้งทางสังคมหรือ เศรษฐกิจระหว่างประชากร 2 กลุ่มนี้มักจะถูกมองว่าเป็นเรื่องของ การเข้ามาบ่อนทำลายของ คอมมิวนิสต์ หรือของการกบฏ" สโตน (Stone) (อ้างใน แกรี่, อ้างแล้ว, หน้าเดิม)

กล่าวว่า "เจ้าหน้าที่หลายคนที่เกี่ยวข้องกับชาวเขาในประเทศไทย เหมือนกับคนที่ดูการ เดินรำ ด้วยการมองทะลุหน้าต่างกระจกบานใหญ่ และสิ่งที่ปรากฏแก่สายตาพวกเขา ก็คือ ความรู้สึกอคติ เรื่องเชื้อชาติ ความทุกข์ระทม การดูหมิ่นดูแคลนที่ร้ายวร้าย ความเกลียดชัง ความเสียสละ และความมั่นคงใจ ความหมัดหวัง... มีโครงการหลายอันของรัฐบาลเพื่อจะปรับปรุงความสำนึกทางสังคม และสภาพการดำรงชีวิตของประชากรบนภูเขา อย่างไรก็ตามก็ยังมีเพียงแต่ข้าราชการ นักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญที่ต่างชาติส่งมาเท่านั้น ที่ได้รับผลประโยชน์จาก โครงการพัฒนาเหล่านี้ ในรูปของการจ้างงานและสัญญาการวิจัยที่ได้เงินดี ยิ่งกว่านั้น โครงการเหล่านี้มักจะ เน้นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของชาวเขา และการดำรงชีพชีวิต แต่ไม่เคยเน้นการ เปลี่ยนทัศนคติของคนไทย ที่มีต่อชาวเขา"

จากแนวคิดต่างๆ ของเจ้าหน้าที่รัฐ และบุคคลผู้เกี่ยวข้อง ได้มีการ เสนอสภาพปัญหาอัน เกิดจากนโยบาย และการแก้ไขปัญหาระหว่างเขาของหน่วยงานองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งน่าสนใจดังนี้ คือ (การประชุม กป./อพช., อ่างแล้ว)

1. ระบบการศึกษาสำหรับชาวเขา ไม่ได้รับการเอาใจใส่จริงจัง ให้สอดคล้องกับวัฒนธรรม ชุมชนและมีคุณภาพ โอกาสทางการศึกษาของเขาวงชนมีน้อย รัฐจัดการศึกษาเพียงชั้นประถม ใน ระดับหมู่บ้านซึ่งยังไม่ทั่วถึง ส่วนระดับมัธยมต้นมีเพียง โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ไม่กี่แห่งที่รองรับ และรับนักเรียนชาวเขาได้จำนวนจำกัด การศึกษาในระดับสูงขึ้นไม่แทบจะ ไม่ได้รับบริการจากรัฐ นอกจากได้รับการสนับสนุนจาก เอกชนหรือศาสนา การศึกษานอกระบบ โรงเรียนจัดได้ไม่ทั่วถึง และ ไม่ได้รับการยอมรับ เนื่องจากยึดอยู่กับระบบ โรงเรียนที่มีหลัก เกณฑ์การ เลื่อนชั้นแน่นอน ปรากฏการณ์ที่ผู้ได้รับการศึกษาถูกดึงออกจากชุมชน ไปสู่สังคมใหญ่กำลัง เกิดขึ้น

2. การพัฒนาประเทศซึ่งมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาทางวัตถุเป็น หลัก ขาดกระบวนการเตรียมการให้ชาวเขาเข้าใจ เพื่อให้สามารถตั้งรับได้ทัน ทำให้วิถีชีวิตและ สถานสังคมชาวเขาเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว การส่งเสริมอาชีพ การตัดถนนและนำ ไฟฟ้าเข้า สู่มุมบ้าน ทำให้คนฐานะดีปรับตัวได้เร็ว เกิดช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนในหมู่บ้านมากขึ้น ผลประโยชน์กลายเป็นเรื่องสำคัญที่เข้ามาแทนที่ใจ ความเคารพผู้อาวุโสและความยึดมั่นในขนบ ธรรมเนียมประเพณีเดิม ความภาคภูมิใจในศักดิ์ศรีของตนลดลง ความพอใจในวิถีชีวิตเปลี่ยนไป

เยาวชนชาวเขารุ่นใหม่ต้องการไปทำงานในเมือง เด็กสาวชาวเขาไม่น้อยไปเป็นโสเภณี กระบวนการพัฒนามีได้ช่วยเสริมสร้างความสามารถที่จะวิเคราะห์และเข้าใจกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมและหาทางออกที่เหมาะสมได้ทันการให้แก่ชนชาวเขาเลย

3. ผลกระทบจากการท่องเที่ยว ชาวเขาไม่มีพื้นฐานในการเข้าใจนโยบายการท่องเที่ยว ไม่มีระบบที่เป็นธรรมที่ชุมชนจะได้รับประโยชน์จากธุรกิจท่องเที่ยว ขณะเดียวกันก็ไม่ได้เตรียมให้บริษัทนำเที่ยว และนักท่องเที่ยวเข้าใจและเห็นคุณค่าของชาวเขา จึงเกิดช่องว่างความเข้าใจของนักท่องเที่ยวกับชาวเขา มีการละเมิดกฎระเบียบของหมู่บ้าน เข้าไปหาผื่นสูบและหาบริการทางเพศในหมู่บ้าน และโรคเอดส์กำลังระบาดเข้าไปในหมู่ชาวเขาโดยที่ไม่สามารถยับยั้งได้

จากผลกระทบของนโยบายและการแก้ไขปัญหาลูกเกี่ยวกับชาวเขาดังกล่าวข้างต้น นักพัฒนาองค์กรเอกชนได้มีข้อเรียกร้องในการแก้ไขปัญหานี้ ซึ่งสรุปได้ดังนี้คือ (กบ./อพช., อ้างแล้ว)

1. เรียกร้องให้เคารพสิทธิดั้งเดิมของชาวเขาทั้งสิทธิในชุมชนที่ชาวเขาอาศัยอยู่ ที่ทำกิน ตลอดจนป่าชุมชนและตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรมดั้งเดิม
2. สิทธิในการเป็นพลเมืองไทย
3. เปิดโอกาสให้ผู้แทนชาวเขา เข้าร่วมในการกำหนดนโยบายและแนวทางการพัฒนาชาวเขา
4. เคารพในความเป็นมนุษย์ชนอย่างเสมอภาค

ข้อเรียกร้องดังกล่าวข้างต้นก็คือ การให้รัฐคำนึงถึงชาวเขาในเรื่องความสามารถหรือภูมิปัญญาดั้งเดิม ความต้องการและปัญหาที่ชาวเขาประสบอยู่ โดยตั้งอยู่บนหลักแห่งความเสมอภาคและหลักแห่งมนุษยธรรม ซึ่งขณะนี้แนวคิดเรื่องการพัฒนาชาวเขาโดยคำนึงถึงชาวเขา และการมีส่วนร่วมของชาวเขาอย่างแท้จริงยังไม่ได้รับการปฏิบัติ ดังจะเห็นได้จากนโยบายการอพยพชาวเขาลงจากที่สูงยังคงเป็นนโยบายที่ดำเนินการต่อไปอย่างเร่งด่วน การเปิดโอกาสให้ผู้แทนชาวเขาเข้าร่วมในการวางแผนก็ยังไม่เห็น คณะทำงานผู้วางแผนงานต่างๆ ยังคงเป็นคนไทยพื้นราบที่คอยบอกว่าชาวเขาต้องการอะไร ชาวเขาควรเป็นอย่างไร

นโยบายของรัฐที่มีต่อชาวเขาและการจัดการศึกษาแก่ชาวเขา

ความสนใจหรือนโยบายของรัฐที่มีต่อปัญหาชาวเขาได้เริ่มขึ้นในปี 2495 (ขจัดภัย บรุณพัทธ์, อ้างแล้ว, หน้า 142) จากการศึกษาปฏิบัติงานของตำรวจตระเวนชายแดน ที่พบคนกลุ่มหนึ่งพูดภาษาไทยไม่ได้ ยากจน อยู่ในท้องถิ่นห่างไกลรัฐ ในขณะนั้น จึงได้จัดตั้งคณะกรรมการสงเคราะห์ประชาชน ไกลคมนาคมขึ้น โดยจัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นการช่วยเหลือสงเคราะห์แก่ชาวเขา เจตนารมณ์ของรัฐบาลได้ระบุชัดเจนว่าเป็นการอนุรักษ์และช่วยเหลือชาวเขา เพื่อเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในเรื่องที่อยู่อาศัย อาหารการกินและเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม

ต่อมาในช่วงหลังจากปี 2495-2502 ทั่วโลกต่างตระหนักในปัญหาชาวเขาเสียดิฐ รัฐบาลไทยจึงได้มีคำสั่งยกเลิกการเสียดิฐและจำหน่ายพื้นที่ราชอาณาจักรขึ้นในปี 2502 ชาวเขาซึ่งขณะนั้นมีพื้นที่เป็นพื้นที่ทำรายได้สำคัญ จึงต้องประสบผลกระทบโดยตรง รัฐจึงต้องมีนโยบายรองรับในการพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาในด้านต่างๆ โดยได้แต่งตั้งคณะกรรมการสงเคราะห์ชาวเขา (พ.ศ. 2502) (ขจัดภัย บรุณพัทธ์, อ้างแล้ว, หน้า 143) ขึ้น โดยมีขอบเขตของงานคือการจัดตั้งนิคมสร้างตนเอง สงเคราะห์ชาวเขาขึ้นที่ดอยมูเซอ ซึ่งการจัดตั้งนิคมชาวเขานี้ ไม่ได้มีข้อมูลที่ละเอียดรอบคอบก่อนที่จะจัดตั้ง โดยเพียงอาศัยแนวคิดจากประสบการณ์ในการจัดตั้งนิคมสร้างตนเองสำหรับคนไทยพื้นราบ ซึ่งในที่สุดก็ต้องประสบปัญหาต่างๆ มากมาย (ชูพินิจ เกษมณี, อ้างแล้ว, หน้าเดียวกัน) อย่างไรก็ตามคณะกรรมการชุดนี้ได้เริ่มมีการศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับชาวเขา เพื่อที่จะได้นำข้อมูลมาใช้วางหลักการ และดำเนินการสงเคราะห์ช่วยเหลือชาวเขาได้ตามเป้าหมาย โดยเอกสารเรื่องการประชาสัมพันธ์งานพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา (อ้างจาก เรขาทองสวัสดิ์, 2524, หน้า 32) ได้กล่าวถึงทัศนะในการพัฒนาชาวเขาดังนี้ "คณะกรรมการสงเคราะห์ชาวเขาได้มีความเห็นว่า ในการสงเคราะห์ช่วยเหลือชาวเขา เพื่อให้มีการเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นอยู่ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและชีวิตนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการศึกษาข้อเท็จจริงต่างๆ เกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ วัฒนธรรมนิยมประเพณี ความเชื่อของแต่ละเผ่า ภาษาวิธีการ ในทางการเกษตรกรรมของชาวเขาเพื่อนำผลที่ได้มาพิจารณาวางแผนดำเนินงาน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่รัฐบาลวางไว้"

ต่อมาในปี 2506 (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 15-16) ก็ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการสาขาต่างๆ เพิ่มขึ้นในทุกด้าน ทั้งด้านการศึกษา การอนามัย การอาชีพ การจัดตั้งศูนย์วิจัยชาวเขา และอนุกรรมการวิฤกษ์กระจายเสียง แต่การดำเนินงานก็ไม่ได้มีอะไรคืบหน้าอะไรมากนัก

ในปี 2509 (คณะทำงานเฉพาะกิจเกี่ยวกับชาวเขา, อ้างแล้ว, หน้า 25-27) จึงได้เริ่มมีการกล่าวถึงแนวนโยบายการดำเนินงาน เกี่ยวกับชาวเขาที่ชัดเจนขึ้น โดยพลเอกประภาส จารุเสถียร (ยศในขณะนั้น) ในฐานะประธานกรรมการชาวเขา ได้กล่าวไว้ในเอกสารเรื่อง ชาวเขาในประเทศไทย (ขจัดภัย บรุณพันธ์, 2526, หน้า 4) ว่า "รัฐบาลไม่มีนโยบายที่จะบังคับให้ชาวเขาเลิกวิถีชีวิตแบบเก่า... ชาวเขามีสิทธิที่จะนับถือศาสนาของตนและยังจะถือธรรมเนียมประเพณีของตนได้ตามความปรารถนา หน้าที่ทางการเมืองอย่างเดียวกับที่ชาวเขาต้องปฏิบัติก็คือ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และตั้งตนอยู่ในกฎหมายของประเทศเพื่อเป็นการตอบแทน รัฐบาลก็จะพยายามทุกวิถีทางในอันที่จะส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาวเขา รัฐบาลมีนโยบายอยู่ร่วมกันมากกว่าล้นชาติ แต่ก็ไม่ได้ขัดข้องอันใด ในกรณีที่ชาวเขามีความประสงค์จะเป็นคนไทยอย่างสมบูรณ์"

พิจารณาจากคำกล่าวข้างต้น อาจกล่าวได้ว่ารัฐบาลต้องการระบุว่าจะใช้นโยบายการอยู่ร่วมกันเป็นแนวทางในการดำเนินงาน แต่แท้จริงแล้วรายละเอียดในการปฏิบัติงานค่อนข้างไปทางการผสมกลมกลืน กล่าวคือจากโครงการต่างๆ ที่กระทำขึ้น อาทิเช่น งานชาวเขาสัมพันธ์ ซึ่งเป็นโครงการของกรมประชาสัมพันธ์ที่มุ่งหน้าที่เกี่ยวข้องกับชาวเขาโดยตรง ได้จัดทำโครงการพระธรรมจาริก โดยส่งพระภิกษุเข้าไปยังหมู่บ้านชาวเขา เพื่อเข้าไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในหมู่บ้าน การให้การศึกษาแก่ชาวเขา การนำเอาความรู้ใหม่เข้าไปเผยแผ่ตลอดจนวิธีการต่างๆ เช่น การคัดเลือกผู้นำท้องถิ่นชาวเขาไปชมพระนคร ซึ่งวัตถุประสงค์ก็เพื่อช่วยให้ชาวเขาเปลี่ยนวิถีชีวิตความเป็นอยู่และทัศนคติแบบคนพื้นราบ

ต่อมาในปี 2511 (คณะทำงานเฉพาะกิจเกี่ยวกับชาวเขา, อ้างแล้ว, หน้า 27) มีการเปลี่ยนแปลงชื่อจากคณะกรรมการสงเคราะห์ชาวเขาเป็นคณะกรรมการชาวเขา (พ.ศ. 2511) แต่ไม่มีการดำเนินการคืบหน้าอย่างใด จนในปี 2512 (ขจัดภัย บรุณพันธ์, อ้างแล้ว, หน้า 152-156) มีการแต่งตั้งคณะกรรมการสาขาต่างๆ ขึ้นอีกเป็น 9 คณะอนุกรรมการ และยังได้

เสนอนโยบายและวิธีดำเนินงานที่ชัดเจนและค่อนข้างละเอียดแก่คณะรัฐมนตรี ซึ่งมีมติเห็นชอบเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2512 แบ่งเป็นนโยบายระยะสั้นและระยะยาว โดยนโยบายที่เสนอนี้ มีการกำหนดให้ใช้กำลังทหารเข้าทำการปราบปรามชนกลุ่มน้อยและชาวเขาที่มีพฤติกรรมเป็นผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ โดยได้ระบุไว้ในนโยบายระยะสั้นว่า "ให้จัดเจ้าหน้าที่เข้าไปถึงชาวเขาที่เป็นจุดล่อแหลมให้ทั่วถึงโดยเร็วที่สุด เมื่อฝ่ายทหารปราบปรามสิ้นสุด หน่วยพลเรือนที่รับผิดชอบเข้าไปดำเนินการพัฒนา หรือพื้นที่ที่ยังไม่เป็นเขตแทรกซึมก็ให้ร่วมมือกันทุกฝ่ายหน่วยพลเรือน ตำรวจ ทหาร ร่วมมือพัฒนาสงเคราะห์โดยด่วน ดำเนินการจิตวิทยาโดยใช้วิธีพัฒนาแผนนำ (Civic Action) เพื่อผูกพันจิตใจชาวเขาให้มีความนิยมในรัฐบาลและมีความจงรักภักดีต่อประเทศไทย ส่วนนโยบายระยะยาวก็เริ่มมีการพัฒนาชาวเขาเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะด้านคือ "พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาให้อยู่อาศัย และทำมาหากินบนภูเขาเป็นหลักแหล่งแน่นอน เลิกการปลูกฝิ่นให้ปลูกพืชอื่นทดแทน เลิกทำลายป่า และเป็นผลเมืองดีทำประโยชน์ให้แก่ประเทศไทย"

แม้ว่านโยบายในช่วงนี้ค่อนข้างจะมีรายละเอียดมากแต่ก็ยังไม่ชัดเจนเพียงพอ และแนวคิดพื้นฐานก็เป็นไปเพื่อแก้ปัญหาให้แก่รัฐเป็นหลัก มากกว่าที่จะคำนึงถึงคุณภาพชีวิต หรือความต้องการของชาวเขา จนมาถึงในปี 2519 (มล. พันธุ์สุรีย์ ลดาวัลย์ และคณะ, 2526, หน้า 17-18) คณะกรรมการชาวเขา (พ.ศ. 2519) ซึ่งเป็นคณะกรรมการชุดใหม่ ได้มีการพูดถึงแนวนโยบายเน้นในเรื่องเร่งรัดพัฒนา และสงเคราะห์เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตชาวเขาให้เป็นผลเมืองไทยที่มีคุณภาพและสามารถช่วยตัวเองได้ โดยมีสาระคือ

1. ใช้นโยบายรวมพวก เป็นแนวทางในการดำเนินงานพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา
2. วัตถุประสงค์ของนโยบาย เพื่อให้ชาวเขาเป็นผลเมืองไทยที่มีคุณภาพ และสามารถช่วยตนเองได้
3. เร่งรัดจัดทำทะเบียนชาวเขา
4. ดำเนินการลดอัตราการเพิ่มประชากรชาวเขา และชาวไทยบนที่สูง โดยเร่งการวางแผนครอบครัวให้ได้ผล
5. แต่งตั้งคณะกรรมการชาวเขาเพื่อรับผิดชอบชาวเขาทุกกรณีคือ
 1. คณะกรรมการชาวเขา (ส่วนกลาง)
 2. คณะกรรมการชาวเขาจังหวัด

การดำเนินการ กำหนดเป็นพื้นที่พัฒนาให้กรมประชาสงเคราะห์เป็นหลักในการดำเนินงาน
เขตที่พัฒนา โดยร่วมมือประสานงานกับหน่วยงานอื่น ในกรณีที่ยังไม่ได้กำหนดเป็นพื้นที่พัฒนา ให้จัด
ตั้งหน่วยเคลื่อนที่ออกปฏิบัติงานในหมู่บ้านชาวเขา เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีกับชาวเขา
ช่วยเหลือแก้ไขปัญหาเดือดร้อนให้แก่ชาวเขา ในขณะที่เดียวกันก็สำรวจข้อมูลเบื้องต้นมาใช้กำหนด
เป็นเขตพื้นที่พัฒนาในแผนพัฒนาต่อไป

จากปี 2524 (เราา ทองสวัสดิ์, 2524, หน้า 46-50) เป็นต้นมา จึงได้มีการกำหนด
แนวนโยบายการพัฒนาชาวเขา ไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยเริ่มจากแผน
ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) เพื่อยึดเป็นแผนแม่บทสำหรับทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ร่วมมือ
ประสานกัน ให้งานพัฒนาชาวเขาดำเนินการได้ผลมากขึ้น กล่าวคือที่ผ่านมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-4 ไม่ได้มีการกล่าวถึงแนวทางการพัฒนาชาวเขาไว้เลย แผนพัฒนา
ชาวเขาพึงได้รับการบรรจุในแผนแม่บทเป็นครั้งแรกในแผนฉบับที่ 5 นี้ โดยแผนฉบับนี้ได้ให้ความ
สนใจปัญหาชาวเขามากขึ้น โดยมีการแยกแยะปัญหาของชาวเขาที่เป็นอยู่ถึง 7 ประการด้วยกัน
คือปัญหาด้านประชากร ปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคม ปัญหาการทำลายป่าและแหล่งต้นน้ำลำธาร
ปัญหาด้านความมั่นคงปลอดภัยทางชายแดน ปัญหายาเสพติด ปัญหาที่ทำกินและปัญหาการบริหาร
โดยมีสาระคือ (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 19-20)

"เร่งดำเนินการลดอัตราการจัดเพิ่มประชากรชาวเขาและสนับสนุนการจัดตั้งถิ่นฐานถาวร
... เร่งปรับปรุงฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ... กระจายบริการสาธารณสุขขั้นพื้นฐาน รวมถึงด้าน
โภชนาการและการศึกษาภาคบังคับ ...พัฒนาชาวเขาให้เป็นผลเมืองที่มีคุณภาพ และสามารถ
ช่วยเหลือตนเองได้ ... เร่งรัดการพัฒนาและสนับสนุนให้ชาวเขามีส่วนร่วมมากที่สุด..."

นอกจากนี้ในแผนพัฒนาชาวเขา ได้มีการเปลี่ยนแปลงการดำเนินงานพัฒนาชาวเขาบาง
ประการ (คณะทำงานเฉพาะกิจเกี่ยวกับชาวเขา, อ้างแล้ว, หน้า 27) คือ กำหนดให้สำนักงาน
คณะกรรมการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นแกนกลางประสานนโยบาย และแผนงาน
โครงการต่าง ๆ ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาชาวเขาและหรือประชากรไทยบนที่สูง ทั้ง
ในส่วนภูมิภาค ทั้งนี้รวมถึงการประสานคณะกรรมการสาขาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย

อย่างไรก็ตามต่อมาในปี 2525 (คณะกรรมการเฉพาะกิจเกี่ยวกับชาวเขา, อ้างแล้ว, หน้า 28) คณะรัฐมนตรี ได้แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการแก้ไขปัญหาความมั่นคงแห่งชาติเกี่ยวกับปัญหาชาวเขา และการปลูกฝิ่น (พ.ศ.2525) ขึ้น ซึ่งคณะกรรมการดังกล่าวได้มีการพิจารณา ทบทวนนโยบายและมาตรการด้านการบริการ การปกครอง และการเมือง รวมทั้งการประสาน ปฏิบัติ เพื่อให้การแก้ไขปัญหาชาวเขาดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ จึงได้เสนอแนวคิดให้มืองค์กร 3 ระดับ คือระดับชาติ ระดับกระทรวง และระดับจังหวัดในการแก้ไขปัญหาชาวเขาและการปลูก ฝิ่น โดยระดับชาติมีสภาความมั่นคงเป็นเลขานุการ ระดับกระทรวงมีกรมประชาสัมพันธ์เป็น เลขานุการ และในระดับจังหวัดมีหัวหน้าสำนักงานจังหวัดเป็นเลขานุการและหัวหน้า หรือผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา เป็นผู้ช่วยเลขานุการ โดยสรุปแล้วทั้ง 3 ระดับ มีหน้าที่ใน การพิจารณาเสนอแนะและจัดทำแผนประสานงานเป็นหลัก

คณะกรรมการอำนวยการแก้ไขปัญหาความมั่นคงแห่งชาติเกี่ยวกับปัญหาชาวเขาและการ ปลูกฝิ่น (พ.ศ.2525) ได้เสนอเป้าหมายและนโยบายการแก้ไขปัญหาชาวเขาและการปลูกฝิ่น 3 ด้าน คือ ด้านการปกครอง ด้านการปลูกและเสฟฝิ่น และด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม โดยมีสาระสำคัญคือ (คณะกรรมการเฉพาะกิจเกี่ยวกับชาวเขา, อ้างแล้ว, หน้า 28-29) "...ให้ชาวเขาที่มีความสำนึกในความเป็นคนไทยและ เป็นส่วนหนึ่งของคนไทย ... ส่งเสริมให้มี รายได้อื่นแทนการปลูกฝิ่น... ปรับปรุงให้ชาวเขามีอาชีพอื่นที่พอเพียงต่อการยังชีพ กระจายการ บริการสาธารณสุขขั้นพื้นฐาน โภชนาการ การศึกษาภาคบังคับและข่าวสารต่าง ๆ... พัฒนาและ สงเคราะห์ชาวเขาตามสภาพปัญหาในพื้นที่"

นอกจากนี้ คณะกรรมการอำนวยการแก้ไขปัญหาความมั่นคงแห่งชาติเกี่ยวกับปัญหาชาวเขา และการปลูกฝิ่น ได้มีการจัดตั้งองค์กรระดับภาคเพื่อประสานการปฏิบัติ ในการแก้ไขปัญหาชาวเขา ในพื้นที่ เมื่อปี 2529 เรียกว่า ศูนย์อำนวยการประสานงานแก้ไขปัญหาชาวเขาและกำจัดการปลูก ฝิ่น (ศอ.ชข.ทค.3) โดยมีศูนย์ปฏิบัติงานอยู่ในกองทัพภาคที่ 3 (คณะทำงานเฉพาะกิจเกี่ยวกับ ชาวเขา, อ้างแล้ว, หน้า 29)

จากนโยบายดังกล่าวข้างต้น กล่าวได้ว่าในการแก้ไขปัญหาชาวเขาสิ่งที่รัฐต้องการให้ เกิดแก่ชาวเขามากที่สุดคือ ความสำนึกต่อชาติ ซึ่งประเด็นนี้จะเห็นได้ว่าได้รับการกล่าวถึงใน

นโยบายการแก้ไขปัญหาชาวเขาทุก ๆ ครั้ง อาทิเช่น ช่วงก่อนปี 2512 มีข้อความที่ระบุไว้ว่า (ชาติชัย บุรุษพันธ์, อ้างแล้ว, หน้า 152) "...ส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีกับชาวเขา ให้ชาวเขาที่มีความรู้สึกรักและหวงแหนแผ่นดินที่ตนอาศัยอยู่ และให้เกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกับคนไทย" หรือนโยบายปี 2512 มีข้อความเกี่ยวกับการกำหนดสถานะของชาวเขาว่า "ส่งเสริมให้ชาวเขาเกิดความเชื่อถือรักใคร่เจ้าหน้าที่บ้านเมือง มีความรักชาติหวงแหนแผ่นดินไทยและจงรักภักดีต่อชาติไทย" ข้อความดังกล่าวแม้จะไม่ได้กำหนดไว้โดยตรงว่าให้ชาวเขาเป็นพลเมืองของชาติไทยก็ตาม แต่ช่วงเวลาเดียวกันนี้ก็ได้มีการสำรวจลงทะเบียนชาวเขาเพื่อขอรับการได้สัญชาติไทยต่อไป

ต่อมาได้มีการกำหนดอย่างชัดเจน ไว้ในนโยบายคณะกรรมการชาวเขาปี 2519 (มล. พันธสุรีย์ ลดาวัลย์, อ้างแล้ว, หน้า 17) มีข้อความว่า "...เร่งรัดดำเนินการให้ชาวเขามีความสำนึกในการเป็นพลเมืองไทย เป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยและมีความจงรักภักดีต่อประเทศชาติอย่างแท้จริง..." โดยได้มีการระบุเรื่องการให้สัญชาติแก่ชาวเขาไว้ด้วยคือ "ให้เร่งรัดการทำการทะเบียนชาวเขาตามระเบียบกระทรวงมหาดไทย ว่าด้วยการพิจารณาลงสัญชาติไทยในทะเบียนบ้านให้แก่ชาวเขา พ.ศ. 2517" ทำให้ชาวเขาที่อยู่ในความดูแลของหน่วยราชการ เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติอยู่ภายใต้เงื่อนไข ได้รับอนุมัติให้ลงสัญชาติไทยในทะเบียนบ้านและมีบัตรประจำตัวประชาชน เพื่อให้สามารถเข้าสู่ระบบสังคมได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย

อย่างไรก็ตาม การให้สัญชาติแก่ชาวเขาตามระเบียบดังกล่าวก็ยังคงมีช่องว่างและเป็นไปอย่างเชื่องช้า คือการให้สัญชาติของชาวเขาอาจถูกยกเลิกไปเมื่อไรก็ได้ ตามที่รัฐบาลเห็นสัญญาณของการต่อต้านในหมู่สมาชิกชาวเขากลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ทั้งนี้เพราะกฎหมายเกี่ยวกับการถอนสัญชาติยังคงถูกใช้อยู่คือตามประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 337 สิ่งนี้ทำให้เกิดความไม่มั่นคงต่อสถานะทางกฎหมายของชาวเขา ซึ่งจากการศึกษาของ อุตชิ เนติพงศ์ (อ้างใน แกรี่, Garry, อ้างแล้ว, หน้า 9) ก็ได้กล่าวว่า "การที่เจ้าหน้าที่ไทยสามารถถอนสัญชาติไทยจากชาวเขามั่งและความล่าช้าในการตัดสินใจให้สิทธิที่อยู่อาศัยอย่างถูกต้องตามกฎหมาย แก่กลุ่มที่อยู่ในเขต ไม่นั่นคง เป็นอุปสรรคอย่างใหญ่หลวงในการดึงพวกเขาเข้ามาเป็นชนชาติไทย พวกเขาเลือกที่จะทำการเกษตรแบบเลื่อนลอยเพราะเขาไม่มีที่ดินมั่นคงในทางกฎหมาย เพื่อการเพาะปลูกและตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร

คนที่ไม่ได้รับสัญชาติไทยก็ส่งลูกไปเข้าโรงเรียนรัฐบาลไม่ได้ เพราะไม่มีการออกประกาศนียบัตรสอบไล่ให้แก่พวกเขา ดังนั้นชาวม้งที่อยู่ในเมืองไทยมาแล้วเป็นเวลาสองสามชั่วอายุคน แต่ก็ยังไม่ได้รับการศึกษา ก็ไม่ได้สิทธิถือครองที่ดินและถูกจำกัดเสรีภาพในการเคลื่อนย้าย”

นโยบายเกี่ยวกับการให้สัญชาติไทยแก่ชาวเขานี้ หากรัฐดำเนินการอย่างเร่งด่วนก็จะเอื้อประโยชน์ให้ทั้งกับตัวเขาเขาเองคือ ชาวเขาจะได้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตนเอง มีความรู้สึกเป็นอิสระเท่าเทียมกับคนไทยทั่วไปและเป็นประโยชน์แก่ทางราชการคือ ราชการจะสามารถแยกแยะได้อย่างชัดเจนว่า ชาวเขาส่วนไหนที่เป็นคนไทย กลุ่มไหนที่เข้ามาอย่างผิดกฎหมายจะได้ผลักดันหรือดำเนินการได้อย่างถูกต้อง

ที่กล่าวไปข้างต้นคือ นโยบายโดยทั่วไปในการแก้ไขปัญหาชาวเขา ส่วนนโยบายในการแก้ไขปัญหาชาวเขาด้านการให้การศึกษา มีประเด็นที่น่าสนใจดังจะกล่าวต่อไปนี้คือ การให้การศึกษาแก่ชาวเขาได้เริ่มมาตั้งแต่ปี 2415 ซึ่งมีการเปิดโรงเรียนสอนหนังสือให้แก่ชาวเขาขึ้นคือ โรงเรียนนายเล้าดำ (ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, อ้างแล้ว, หน้า 142) โดยขณะนั้นรัฐยังไม่ได้แลเห็นชาวเขาเป็นปัญหาที่ต้องแก้ไขแต่อย่างใด แม้เมื่อมีการดำเนินการแก้ไขปัญหาชาวเขาอย่างจริงจังขึ้น แต่งานด้านการศึกษาไม่ได้มีการกล่าวถึงในนโยบายแต่อย่างใด โดยนับตั้งแต่ได้มีนโยบายเกี่ยวกับชาวเขาครั้งแรกในปี 2495 จะพบว่านโยบายระยะแรก ๆ เป็นการดำเนินงานด้านการศึกษาให้ความสงเคราะห์ช่วยเหลือในเรื่องปัจจัย 4 ต่อมาเมื่อมีปัญหาด้านผิ่นจึงมีนโยบายแก้ไขปัญหาด้านผิ่นเพิ่มขึ้น แต่ก็ยังไม่ได้มีนโยบายด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ชัดเจน โดยเฉพาะด้านการให้ศึกษานโยบายการศึกษาเพิ่งได้รับการกล่าวถึงในปี 2506 (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 16) โดยได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการชาวเขาสายการศึกษา (พ.ศ. 2506) ขึ้นประกอบด้วยผู้แทนจากหน่วยราชการต่าง ๆ โดยมีอธิบดีกรมสามัญเป็นประธานคณะกรรมการชุดนี้ได้ทำการรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ เพื่อวางแผนและโครงการการศึกษาสำหรับชาวเขา พร้อมกับเสนอหลักการ การให้การศึกษาแก่ชาวเขาเป็นครั้งแรกในปี 2509 (คณะทำงานเฉพาะกิจเกี่ยวกับชาวเขา, อ้างแล้ว, หน้า 279-280) มีสาระคือ "การให้การศึกษาแก่ชาวเขานั้น ควรดำเนินการเป็นกรณีพิเศษแตกต่างจากโรงเรียนประจำบาลที่รับทั่วไปเพราะนอกจากในเรื่องอ่านออกเขียนได้แล้ว ประการสำคัญยังมุ่งสร้างความจงรักภักดีให้ชาวเขา เกิดแก่รัฐบาลเพื่อ

ความปลอดภัยของประเทศ ดังนั้นการสอนจึงควรมีหลักสูตรพิเศษและครูต้องได้รับการอบรมพิเศษแตกต่างไปจากโรงเรียนประชาบาลในพื้นที่ทั่วไป" ในระยะเริ่มแรกนี้การให้การศึกษาที่เช่นเดียวกับงานด้านอื่น ๆ คือเน้นรูปแบบการศึกษาสงเคราะห์และถึงแม้ว่าจะมีการระบุว่าควรแตกต่างไปจากโรงเรียนพื้นราบ แต่ในทางปฏิบัติจริงก็ใช้หลักสูตรและวิธีการเช่นเดียวกับพื้นราบ ไม่ได้มีการร่างหลักสูตรใหม่หรือคิดค้นวิธีการใหม่แต่อย่างใด งานด้านการศึกษาในช่วงต่อมา ก็ไม่มีอะไรคืบหน้ามีเพียงการปรับปรุงคณะกรรมการชาวเขาสาขาการศึกษา ร่วมกับคณะกรรมการชาวเขาสภาอเนกนิคมในปี 2512 และปี 2516 ก็ได้มีการปรับปรุงอำนาจหน้าที่ ซึ่งกล่าวได้ว่างานด้านการศึกษาเริ่มมีรายละเอียดที่ชัดเจนขึ้น โดยมีรายละเอียดคือ (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 28-29)

1. พิจารณานโยบายดำเนินงานพัฒนาชาวเขาด้านการศึกษา และอเนกนิคมเสนอต่อคณะกรรมการชาวเขา เพื่อกำหนดเป็นนโยบายและมอบหมายให้หน่วยราชการที่เกี่ยวข้องปฏิบัติตามสายงาน

2. ปฏิบัติการค้นคว้าศึกษาทดลองงานเกี่ยวกับการศึกษาบางประการ ซึ่งไม่อยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงใดโดยเฉพาะ คณะอนุกรรมการนี้จะดำเนินการเองหรือเป็นการทดลองแล้วมอบให้หน่วยงานที่รับผิดชอบต่อไป

3. มีหน้าที่ให้คำแนะนำ และพิจารณาให้การสนับสนุนแผนดำเนินงานของอนุกรรมการชาวเขาส่วนจังหวัดและหน่วยงานอื่น ๆ เกี่ยวกับการจัดการศึกษา การอเนกนิคม และการรักษาพยาบาลชาวเขาที่ติดพื้น

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติแล้วไม่ได้มีการดำเนินงานอะไรเพิ่มเติมเกี่ยวกับการจัดการศึกษาให้ชาวเขา วิธีการปฏิบัติยังคงเป็นเช่นที่ผ่านมาคือให้การศึกษาแบบโรงเรียนประชาบาลแก่ชาวเขา

ช่วงหลังจากปี 2516 งานด้านการศึกษาแก่ชาวเขามิได้รับความสนใจอย่างใด ดังจะเห็นว่าเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการชาวเขา (พ.ศ.2519) (ม.ล.พันธ์สุรีย์ อดาวัลย์, อ้างแล้ว, หน้า 17-18) แต่คณะอนุกรรมการชาวเขาสาขาการศึกษา ไม่มีการเปลี่ยนแปลงหรือแต่งตั้งใหม่แต่อย่างใดจนในปี 2522 กรมประชาสงเคราะห์ จึงเสนอขอให้คณะกรรมการชาวเขา

แต่งตั้งคณะกรรมการชาวเขาสาขาการศึกษาขึ้น ซึ่งได้มีการระบุอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการชาวเขาสาขาการศึกษาขึ้น ซึ่งได้มีการระบุอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการชาวเขาสาขาการศึกษาชุดนี้ไว้ว่า "ให้คำแนะนำคำปรึกษาข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะในด้านนโยบายและการบริหารงานเกี่ยวกับการจัดการศึกษาชาวเขา ทั้งในระบบและนอกระบบแก่หน่วยงานต่าง ๆ..." แต่ไม่เป็นที่ปรากฏว่าคณะกรรมการชาวเขาชุดนี้ ได้ให้ข้อเสนอแนะด้านนโยบายแต่อย่างใด

ต่อมาในปี 2523 (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, อ้างแล้ว, หน้า 1) ได้มีการศึกษาทดลองเกี่ยวกับการจัดการศึกษาให้แก่ชาวเขาขึ้นคือ โครงการศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา ซึ่งคณะกรรมการชาวเขาสาขาการศึกษาได้ให้ความเห็นชอบ และในช่วงปีนี้เอง คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ มีมติรับหลักการของโครงการศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา หรืออาจกล่าวได้ว่าในช่วงปี 2524 เป็นต้นมา การให้การศึกษาแก่ชาวเขาเป็นที่ได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้น โดยจะเห็นได้จากการที่คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 30) ซึ่งเป็นคณะกรรมการกลางของรัฐในการพิจารณาให้การศึกษาแก่คนทั่วประเทศ ได้ให้ความเห็นชอบในหลักการการกำหนดนโยบายด้านการศึกษาแก่ชาวเขาโดย "ประกาศแนวทางในการจัดการศึกษาภาคบังคับให้แก่ชาวเขา ให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติอย่างกว้างขวาง ประกาศที่สอง จัดให้มีแผนพัฒนาการศึกษาสำหรับชาวเขา ซึ่งในระยะแรกเน้นการศึกษาภาคบังคับ การศึกษานอกโรงเรียน อันได้แก่การศึกษาผู้ใหญ่ และการฝึกฝนอาชีพด้านต่าง ๆ โดยมีการจัดทำหลักสูตรใหม่ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมสำหรับชาวเขา รวมทั้งการขยายการพัฒนาศึกษาแก่ชาวเขาออกไปยังท้องถิ่นห่างไกลมากขึ้น เพื่อให้การศึกษาได้มีส่วนช่วยแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และความมั่นคงแห่งชาติ"

ต่อมาการศึกษาของชาวเขาได้รับการบรรจุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (2524-2529) (เรขา ทองสวัสดิ์, อ้างแล้ว, หน้า 46-50) ซึ่งมีสาระคือ "พัฒนาชาวเขาให้เป็นผลเมืองที่มีคุณภาพ และสามารถช่วยตนเองได้ โดยเน้นการเสริมสร้างความรู้เพื่อให้ชาวเขาได้พัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง เร่งสร้างความสัมพันธ์เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจและการผูกพันทางจิตใจของชาวเขาให้มีความนิยมในชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ รวมทั้งขยายขอบเขตให้บริการสาธารณสุข การศึกษาภาคบังคับและการศึกษานอกระบบได้ทั่วถึงยิ่งขึ้น..."

คณะกรรมการอำนวยการแก้ไขปัญหาความมั่นคงแห่งชาติเกี่ยวกับปัญหาชาวเขาและการปลูกฝิ่น (พ.ศ. 2525) (คณะทำงานเฉพาะกิจเกี่ยวกับชาวเขา, อ้างแล้ว, หน้า 28) ได้รวมนโยบายในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคือ "...กระจายบริการการศึกษาภาคบังคับ เพื่อที่จะให้ชาวเขาที่มีความสำนึกว่าเป็นคนไทยหรือส่วนหนึ่งของสังคมไทย ไม่สร้างปัญหาด้านความมั่นคงและก่อภาวะทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองให้กับประเทศ..."

จากนโยบายช่วงเวลาต่างๆ ที่กล่าวข้างต้น จะเห็นว่ารัฐบาลได้ให้ความสนใจต่อการให้การศึกษาแก่ชาวเขาในช่วงปี 2522 นี้เอง แต่การปฏิบัติที่จริงจัง และตอบสนองต่อปัญหาชาวเขานั้นยังไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร แม้แต่หลักสูตรที่กล่าวกันว่าจะจัดทำเป็นพิเศษก็ไม่ได้มีการจัดทำขึ้นแต่อย่างใด แม้จะมีโครงการศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา ก็ได้รับการปฏิบัติในวงแคบ การขยายด้านการศึกษาแก่ชาวเขาก็เน้นเพียงด้านปริมาณ ส่วนด้านคุณภาพเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันมากอันเนื่องมาจากผลจากการให้การศึกษาแก่ชาวเขา ซึ่งปรากฏว่าเกิดปรากฏการณ์เช่นเดียวกับชนบทไทย คือ การละทิ้งถิ่นฐานและการว่างงานของประชากรชาวเขาที่มีการศึกษา ตลอดจนปัญหาการซื้อซื้อและการบริหารงานการศึกษาที่หน่วยงานต่างฝ่ายต่างทำ

นโยบายโครงการศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา

จากสภาพปัญหาการจัดการศึกษาให้แก่ชาวเขา ที่ได้ค้นพบว่าต้องมีรูปแบบพิเศษ (จิราจันทร์กระจ่าง, อ้างแล้ว, ไม่มีเลขหน้า) ทั้งนี้โดยคำนึงถึงความต้องการ สภาพปัญหา วิถีชีวิตของชาวเขา การคิดค้นรูปแบบ และวิธีการดำเนินงาน โครงการศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา จึงมีแนวคิดว่าการจัดการศึกษาจึงควรมีชุมชนเป็นพื้นฐาน (Community Base) จุดเน้นก็คือ การศึกษาควรเป็นเรื่องของทุกๆ คน ในชุมชนมีสิทธิที่จะเลือกในสิ่งที่ตนเองต้องการ และการศึกษาไม่ควรทำให้คนรู้สึกแปลกแยกจากชุมชน

นอกจากนี้แนวคิดหรือนโยบายของโครงการก็คือ การศึกษากับการพัฒนาควบคู่ไปด้วยกัน นั่นคือ การเรียนรู้ไม่ได้เรียนเพื่อให้รู้เท่านั้น แต่ต้องเป็นการเรียนแล้วสามารถนำไปพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนและชุมชน การศึกษารูปแบบนี้คำนึงถึงบุคคลมากที่สุด เป็นการสร้างเสริมบุคคลให้ภาคภูมิใจในตนเอง ในวัฒนธรรมของชุมชน โดยนโยบายของโครงการศูนย์การศึกษาเพื่อ

ชุมชนในเขตภูเขาที่ระบุไว้คือ (ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคเหนือ, 2531) "การจัดการศึกษา และการให้บริการการศึกษาแก่ชาวเขา ควรจะเป็นรูปแบบของการศึกษาที่ประสมประสานระหว่าง การศึกษาในระบบและนอกระบบ ที่มีวิธีการและ เนื้อหายืดหยุ่นไปตามสภาพและความต้องการของ ชุมชน ต้องสอดคล้องและผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรม ไม่ทำลายเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เขามีอยู่ โดยยึดหลักการกระจายอำนาจและบทบาทให้ชาวเขามีโอกาสกำหนดตัดสินใจ และร่วมในการ ดำเนินงานด้วย และมีการประสานงานด้านการให้บริการของหน่วยงานต่างๆ ในด้านเนื้อหาของ หลักสูตร มุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นสำคัญ มุ่งปลูกฝังทัศนคติที่ดีงามต่อชีวิตและสังคม"

นโยบายดังกล่าวข้างต้น กล่าวได้ว่าเป็นครั้งแรกที่มีการจัดการศึกษาให้แก่ชาวเขา โดย คำนี้ถึงสภาพปัญหาวิถีชีวิต วัฒนธรรมของชุมชนชาวเขาอย่างแท้จริง นโยบายนี้ เมื่อลงมาถึงการ ปฏิบัติ ความรู้ความเข้าใจของผู้ปฏิบัติงานของ โครงการก็เป็นไปตามนโยบายดังกล่าวข้างต้น ดัง จะเห็นจากคำกล่าวของผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ของ โครงการที่ระบุว่า "นโยบายในการจัดดำเนินงาน โครงการศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขาคือ เพื่อกระจายโอกาสให้ชาวเขาทั้งเด็ก และ ผู้ใหญ่ ได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษาเท่าเทียมกับคนพื้นราบ โดยหารูปแบบการให้บริการ การ ศึกษาที่มีวิธีการ และ เนื้อหายืดหยุ่นเหมาะสมกับสภาพสังคมและวัฒนธรรม โดยไม่ทำลายเอกลักษณ์ ทางวัฒนธรรมที่เขามีอยู่ รวมทั้งสอดคล้องกับความต้องการของชาวเขาด้วย ยึดหลักการกระจาย อำนาจให้ชาวเขามีส่วนร่วมในโครงการทุกขั้นตอน พัฒนาระบบประสานงานระหว่างหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชาวเขาตั้งแต่ระดับชาติ จนถึงระดับท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพ เพื่อให้การ จัดการศึกษาประสานกับการพัฒนาด้านการเกษตร อนามัย และการพัฒนาด้านอื่นๆ มุ่งปลูกฝังทัศนคติ ที่ดีงามต่อชีวิตและสังคม เป็นผลเมื่อถึงรู้จักช่วยตนเอง ทั้งนี้เป้าหมายสำคัญคือ การพัฒนาคุณภาพ ชีวิตของชาวเขา" (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 63-64) นอกจากนี้ใน แผนพัฒนาการศึกษานอกโรงเรียนฉบับปัจจุบันคือฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) ได้ระบุนโยบายใน การจัดการศึกษาสำหรับกลุ่มด้อยโอกาสในชนบทห่างไกลคือ "ขยายโอกาสทางการศึกษาสำหรับกลุ่ม เป้าหมายที่มีสภาพปัญหาเฉพาะ เช่น ชนกลุ่มน้อย และประชาชนในพื้นที่เป้าหมาย ตามนโยบายความ มั่นคงของชาติ เพื่อยกระดับการศึกษาพัฒนาคุณภาพชีวิตและเพื่อ เสริมสร้างความมั่นคงของประเทศ"

โดยในแผนการปฏิบัติงานได้ระบุแนวทางในการดำเนินงาน ดังนี้คือ

1. จัดกิจกรรมทางการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น สอดคล้องกับนโยบายรัฐและสอดคล้องกับเรื่องหน้าที่ในความเป็นพลเมืองดี สร้างความสำนึกในความ เป็นไทย ปกป้องคุณธรรมและจริยธรรม

2. ส่งเสริมสนับสนุนผู้นำทางศาสนา และชุมชนให้เป็นแกนนำในการเปลี่ยนแปลงและ พัฒนาคุณภาพชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพสังคม (กองแผนงาน, กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2533, หน้า 74)

และในส่วนของจุดเน้นของแผนพัฒนาการศึกษานอกโรงเรียน ฉบับที่ 6 ได้ระบุว่า (กองแผนงาน, กรมการศึกษานอกโรงเรียน, อ้างแล้ว, หน้า 42) "การจัดการศึกษานอก โรงเรียนสำหรับกลุ่มเป้าหมายที่มีปัญหาเฉพาะ กรมการศึกษานอกโรงเรียนมีนโยบายที่จะส่งเสริม สนับสนุนให้เขาได้มีโอกาสทางการศึกษาเพิ่มขึ้น ซึ่งรูปแบบการจัดกิจกรรมของประชากรแต่ละกลุ่ม จะแตกต่างกัน แต่เพื่อเป้าหมายอย่างเดียวกันคือ การยกระดับการศึกษา พัฒนาคุณภาพชีวิตและ เพื่อความมั่นคงของชาติ โดยการดำเนินงานจะเน้นการขยายรูปแบบที่ได้รับการพัฒนาจนมีแนวทาง ที่ชัดเจนแล้ว เช่น โครงการศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขาให้กว้างขวางยิ่งขึ้นจะดำเนินการสำรวจสภาพปัญหาของกลุ่มเป้าหมายที่มีปัญหาเฉพาะบางกลุ่ม และพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา นอกโรงเรียน ให้เหมาะสมกับสภาพปัญหา และความต้องการของกลุ่มดังกล่าวยิ่งขึ้น"

จากนโยบายของโครงการศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา และนโยบายของแผน พัฒนาการศึกษานอกโรงเรียน ตามแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) จะเห็นได้ว่ามีความสอดคล้องกันคือ "เพื่อขยายโอกาสทางการศึกษาให้แก่ชนกลุ่ม ด้อยโอกาส" โดยจุดเน้นที่ได้รับการกล่าวถึงก็คือ จัดการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพชีวิตและความ ต้องการของกลุ่มเป้าหมาย" แต่อย่างไรก็ตามก็ยังคงเน้นที่ประ โยชน์ของรัฐก็คือ "การจัดการศึกษา เพื่อความมั่นคงของชาติ"

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างนโยบายกับสภาพปัญหาและความต้องการของชาวเขาและแนวคิดในการพัฒนาที่มีต่อชาวเขา

จากข้อมูลเกี่ยวกับนโยบายในการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับชาวเขาของรัฐ แนวคิดในการพัฒนาที่มีต่อชาวเขา และสภาพปัญหาและความต้องการของชาวเขา ที่ได้นำเสนอไปดังกล่าวข้างต้นแล้ว มีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้คือ

จากแนวนโยบายของรัฐในการแก้ไขปัญหาชาวเขาที่เป็นที่ทราบอันดีว่าใช้ "นโยบายการรวมพวก" เป็นแนวทางในการดำเนินงาน ซึ่งรัฐพยายามให้คำอธิบายว่าเป็นการอยู่ร่วมกันระหว่างชนกลุ่มน้อยกับชนกลุ่มใหญ่ ซึ่งเป็นวิธีการที่นุ่มนวล แต่ในทางปฏิบัติ ชาวเขายังคงได้รับการปฏิบัติเหมือนเป็นพลเมืองชั้นสองของประเทศ การแก้ไขปัญหาของชาวม้งได้มีการคำนึงถึงความเหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการของชาวเขาแต่อย่างใด และมีได้มุ่งที่การแก้ไขปัญหาให้ชาวเขาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวเขา แต่วิธีปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาชาวม้งเพื่อแก้ไขปัญหาให้รัฐเป็นหลัก โดยแทบมิได้คำนึงถึงสิทธิของชาวเขาแต่อย่างใด ดังจะเห็นได้จากการดำเนินงานด้านต่างๆ เช่น การอพยพโยกย้ายชาวเขาลงจากพื้นที่สูง ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาแก่ชาวเขาในการดำเนินชีวิตทั้งทางร่างกายและจิตใจ กล่าวคือ การอพยพเป็นไปด้วยความรีบร้อน ขาดการเตรียมการ ไม่ว่าจะเป็นด้านพาหนะในการโยกย้าย แหล่งที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ที่เป็นพื้นที่แห้งแล้งไม่สามารถเพาะปลูกได้ ขาดการดูแลสุขภาพช่วยเหลือหลังการอพยพ นอกจากนี้ก็ให้เกิดความคับแค้นด้านจิตใจ เนื่องจากชาวเขาเคยชินกับสภาพภูมิอากาศและการทำมาหากินในพื้นที่สูง เมื่อมาอยู่ในพื้นที่ราบก็ต้องมีการปรับตัวซึ่งก่อให้เกิดความกดดันด้านจิตใจอย่างมาก เพราะเป็นการย้ายโดยการบังคับมิได้ เป็นความยินยอมแต่อย่างใด หรือการดำเนินงานของกรมประชาสงเคราะห์ ซึ่งได้นำโครงการพระธรรมจาริก โดยส่งพระภิกษุเข้าไปยังหมู่บ้านชาวเขา เพื่อเข้าไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้การศึกษา การนำเอาความรู้ใหม่เข้าไปเผยแพร่วิถีชีวิตวิธีการต่างๆ เช่น การคัดเลือกผู้นำท้องถิ่นชาวเขา ไปชมพระนคร ซึ่งวัตถุประสงค์ก็เพื่อช่วยให้ชาวเขาเปลี่ยนวิถีชีวิตความเป็นอยู่และทัศนคติแบบคนพื้นราบ

โครงการและวิธีการดำเนินการแก้ไขปัญหาชาวเขาดังกล่าวข้างต้น เป็นไปเพื่อตอบสนองต่อนโยบายของรัฐ โดยมีได้คำนึงถึงการพัฒนาคูณภาพชีวิตที่ถูกต้องและเหมาะสมต่อชาวเขาแต่อย่างใด แต่เป็นนโยบายที่คำนึงถึงการแก้ไขปัญหารองรัฐเป็นหลัก

นอกจากนี้แนวคิดในการพัฒนาชาวเขาของรัฐ ยังคงมองว่าชาวเขาเป็นปัญหาที่ต้องได้รับการแก้ไขอย่างเด็ดขาด ดังคำกล่าวของเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชนทั่วไปหลายคนที่มีมองชาวเขาว่าต่ำต้อย ไร้วัฒนธรรม เป็นผู้ก่อปัญหาต่างๆ ขึ้น จนถึงอาจต้องใช้วิธีกำจัดมิให้ขยายพันธุ์ต่อ หรือกลืนชาติให้ได้ แนวคิดดังกล่าวข้างต้นนี้ให้เห็นว่ารัฐมิได้คำนึงถึงชาวเขาในฐานะมนุษย์ชนหรือความเป็นคนไทยคนหนึ่งแต่อย่างใด ดังสภาพที่ปรากฏว่าแม้ นโยบายและการดำเนินงานแก้ไขปัญหารองชาวเขาจะได้ดำเนินการมาเป็นเวลากว่า 30 ปีแล้วก็ตาม แต่คุณภาพชีวิตของชาวเขามิได้มีสภาพเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี แต่กลับกลายเป็นว่าสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขาเกิดปัญหาซ้ำซ้อนที่มามากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการละทิ้งวัฒนธรรมเดิม ความฟุ้งเฟ้อด้านชีวิตความเป็นอยู่ ปัญหาการลักขโมย การติดยาเสพติด การประกอบอาชีพไร้เสถียร ตลอดจนการแพร่กระจายของโรคเอดส์ ทั้งนี้เพราะรัฐใช้วิธีการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ซึ่งไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นฐานของชาวเขา ทำให้ชาวเขาปรับตัวไม่ทันต่อกระแสความเปลี่ยนแปลงที่ฉับพลัน

สำหรับนโยบายในการจัดการศึกษาให้ชาวเขาก็คงเช่นกัน เป็นการให้การศึกษาแก่ชาวเขาที่ขาดการพิจารณาอย่างถูกต้องและเหมาะสมกับสภาพของชาวเขา แม้ นโยบายจะกำหนดไว้ว่า "การให้การศึกษาแก่ชาวเขา นั้น ควรดำเนินการเป็นกรณีพิเศษแตกต่างจากโรงเรียนพื้นราบทั่วไป เพราะนอกจากในเรื่องการอ่านออกเขียนได้แล้ว ประการสำคัญยังมุ่งสร้างความจงรักภักดีให้ชาวเขา... ดังนั้นการสอนจึงควรมีหลักสูตรพิเศษ..." หรือ "...กระจายบริการการศึกษาภาคบังคับเพื่อที่จะให้ชาวเขามีความสำนึกว่าเป็นคนไทย หรือเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย..." แต่ในสภาพความเป็นจริงที่เผชิญอยู่คือ หลักสูตร วิธีการ เนื้อหา การอบรมครู มิได้มีการดำเนินการเป็นกรณีพิเศษหรือเอื้อต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขาแต่อย่างใด หลักสูตรที่ใช้กับชาวเขาก็คือหลักสูตรที่ใช้ในพื้นราบ หลักการ วิธีการดำเนินงานจัดการศึกษา ทุกอย่างต้องเป็นไปตามแนวทางหลักสูตรของส่วนกลาง แม้จะได้มีความพยายามเสนอแนวคิดการศึกษาเฉพาะสำหรับชาวเขา เช่น โครงการศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา แต่วิธีการบางอย่างยังคงต้องอิงหลักสูตรชาติเป็นหลัก ส่วน

ในด้านการกระจายบริการทางการศึกษารัฐก็ไม่สามารถทำได้อย่างทั่วถึง รัฐจัดบริการทางการศึกษาเพียงขั้นประถมในระดับหมู่บ้านซึ่งยังไม่ทั่วถึง ส่วนในระดับมัธยมต้นมีเพียงโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ไม่กี่แห่งรองรับ และรับนักเรียนชาวเขาได้จำนวนจำกัด การศึกษาในระดับสูงขึ้นไปแทบจะไม่ได้รับบริการจากรัฐ การศึกษานอกระบบโรงเรียนก็จัดได้ไม่ทั่วถึง และไม่ได้รับการยอมรับ ทั้งนี้เนื่องจากชาวเขาเคยชินกับระบบโรงเรียนที่หลักเกณฑ์การเลื่อนขั้นแน่นอน ซึ่งการจัดการศึกษาตามแนวทางดังกล่าวข้างต้นนี้ ทำให้สังคมชาวเขาเกิดภาวะการว่างงานของผู้มีการศึกษา การเกิดปรากฏการณ์ผู้ได้รับการศึกษาถูกดึงจากชุมชนไปสู่สังคมเมือง ตลอดจนความรู้ที่แปลกแยกจากชุมชนของผู้ได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียน

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างนโยบาย โครงการศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชน ในเขตภูเขา กับสภาพปัญหาและความต้องการของชาวเขา และแนวคิดในการพัฒนาชาวเขาในปัจจุบัน

แนวคิดในการพัฒนาชาวเขาในปัจจุบัน เริ่มคำนึงถึงสิทธิของชาวเขามากขึ้น ตลอดจนมองชาวเขาอย่างให้ความยุติธรรมมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดนโยบายของโครงการ ศศช. ที่เน้นถึงการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม อันเป็นการตอบสนองต่อเอกลักษณ์คน นอกจากนี้ นโยบายของโครงการยังมีความเหมาะสม สอดคล้องต่อสภาพชีวิตของสังคมชาวเขากว่าคือ สังคมชาวเขาเป็นสังคมเกษตรกรรมซึ่งเป็นการเกษตรแบบดั้งเดิมที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติและแรงงานจากคน ฉะนั้นหากพ่อแม่ให้เด็กไปเรียนในโรงเรียนแล้วครอบครัวก็ต้องขาดแรงงานไป แต่ในนโยบายของ ศศช. ไม่เน้นการเรียนในห้องเรียน หรือไม่เน้นการเรียนเขียนอ่านจากหนังสือ แต่เป็นการศึกษาที่เป็นการเรียนรู้จากชีวิตจริงในแต่ละวันของผู้รับบริการ จะเรียนที่ไหน เรียนเมื่อไหร่ เรียนเป็นกลุ่มหรือเรียนด้วยตนเองก็ได้ทั้งนั้น

นอกจากนี้ นโยบายของโครงการยังต้องการให้เป็นการศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วม เป็นการศึกษาคือไม่แปลกแยกจากชุมชน เนื้อหายึดหยุ่นสอดคล้องกับสภาพของแต่ละชุมชน ชุมชนจะต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติทุกขั้นตอน ทั้งขั้นตอนก่อนศึกษา ระหว่างศึกษา และหลังการศึกษา ซึ่งก็คือการนิเทศติดตามผล และนโยบายโครงการยังต้องการให้ชุมชนชาวเขารู้จักระบบการทำงานกลุ่ม เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ ทั้งนี้เนื่องจากโครงการตระหนักดีถึง

ข้อจำกัดทั้งในเรื่องของระยะทาง กำลังคน และงบประมาณของรัฐ จึงต้องการให้ชาวบ้านพึ่งตนเอง พึ่งระบบกลุ่มให้มากที่สุด นอกจากนี้การศึกษาจะต้องควบคู่ไปกับการพัฒนาด้วย ฉะนั้นครูจึงต้องเป็นเสมือนตัวแทนของหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่ที่คอยให้คำแนะนำช่วยเหลือประสานงานเพื่อให้เกิดการพัฒนาทั้งคุณภาพชีวิตของชาวเขาเองและด้านสิ่งสาธารณูปโภค ตลอดจนสุขภาพอนามัยของชาวเขาให้ถูกสุขลักษณะ นอกจากนี้นโยบายของโครงการยังเคารพในศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงต้องมีการอนุรักษ์และส่ง เสริมวัฒนธรรมอันดีงามของชาวเขาแต่ละเผ่าไว้

สภาพการดำเนินงานของ โครงการ

สภาพการดำเนินงานของ โครงการ ในปัจจุบันแบ่งออกเป็น 2 ด้านด้วยกัน ทัศนะหนึ่งเป็นทัศนะของนักวิชาการและนักพัฒนาที่เคยทำงานกับโครงการให้ทัศนะว่า "หลักการเหตุผล เป้าหมายของโครงการวางไว้ดีมาก แต่เมื่อมาปฏิบัติผลก็ไม่เกิด โดยเฉพาะการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม ในส่วนของหลักสูตรที่เอื้อต่อการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมอย่างมาก แต่เมื่อมาถึงการปฏิบัติไม่มีใครสนใจว่าการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมที่แท้จริงนั้นคืออะไร สิ่งที่น่าสนใจคือการรายงานเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นตัวเลขที่สวยหรู..." (สัมภาษณ์นายธีระ นทีวดีกุล) หรือคำกล่าวของนักวิจัยสถาบันวิจัยชาวเขาว่า "...ขาดความต่อเนื่อง ในการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เคยร่วมกันทำมาตั้งแต่เริ่มต้นโครงการ กล่าวได้ว่าในปัจจุบันโครงการเป็นศูนย์ คนทำต่อๆ กันมา โดยไม่มีความเข้าใจที่แท้จริงว่า ศศช. คืออะไร Concept และกระบวนการต่างๆ ก็เปลี่ยนไปทุกที จนแทบจะเรียกได้ว่าผิดแปลกไป" หรือทัศนะของ คุณเคนแคมป์ที่กล่าวว่า "ช่วงทดลองโครงการเราพยายามทำดีเกินไป เมื่อเข้าสู่ระบบราชการปกติ ก็พบกับข้อจำกัดต่างๆ ทั้งงบประมาณ เวลา มีการปรับขึ้นใหม่ให้ตรง เวลาและสะดวกกับราชการ การปฏิบัติในภาคสนามขึ้นอยู่กับบุคคลมากกว่า..." ส่วนอีกทัศนะหนึ่งเน้นเป็นทัศนะของนักวิชาการผู้ปฏิบัติของรัฐส่วนใหญ่กล่าวว่า "โครงการ (ศศช.) มีแนวคิดและวิธีการดำเนินงานที่อยู่ตัวคงที่เข้าสู่ระบบแล้ว การที่สามารถขยายงานออกไปเรื่อยๆ เพิ่มจำนวนหมู่บ้านที่รับบริการเพิ่มทุกๆ ปี ก็เป็นสิ่งที่น่าพึงพอใจแล้ว" (สัมภาษณ์นายดำริห์ จนาพิระกัญจน์) หรือทัศนะของผู้บริหารในพื้นที่ว่า "โครงการ ศศช. ได้รับการยอมรับว่าเหมาะสมกับชาวเขามาก ดังจะเห็นว่าหน่วยงานต่างๆ ที่ได้ทุนของชาติต่างๆ ให้การสนับสนุนด้านงบประมาณในการขยาย

โครงการเพิ่มขึ้นทุกปี ตลอดจนการนำรูปแบบของโครงการไปใช้" (สัมภาษณ์ผู้บริหารศูนย์ฯ จังหวัด)
 ตลอดจนทัศนะของผู้บริหารระดับสูงของกรมการศึกษานอกโรงเรียนที่กล่าวว่า "โครงการประสบ
 ความสำเร็จในส่วนหนึ่ง เป็นการพัฒนาความคิด พัฒนาระบบการศึกษานอกโรงเรียน เพราะไม่ใช่
 สอนคนให้รู้จักหนังสือ แต่สอนคนให้รู้จักชีวิต มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น"

ทัศนะทั้ง 2 ด้านของผู้เกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นทัศนะในเชิงกว้าง ต้องมีการนำข้อมูลสภาพ
 การดำเนินงานในพื้นที่มาพิจารณาร่วมด้วย ซึ่งสภาพการดำเนินงานของโครงการในประเด็นที่
 สำคัญ ที่ควรนำมาพิจารณา คือ

ความรู้ความเข้าใจต่อแนวคิด ปรัชญาของโครงการ สภาพการดำเนินงานด้านต่างๆ คือ
 ด้านการเรียนการสอน ด้านการประสานงาน ด้านการนิเทศ ด้านการติดตามผลและประเมินผล
 และด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน

ประเด็นดังกล่าวข้างต้นมีนัยสำคัญที่ควรกล่าวถึงดังนี้คือ

ความรู้ความเข้าใจต่อแนวคิดปรัชญาของโครงการ

ความรู้ความเข้าใจต่อแนวคิดปรัชญาของโครงการย่อมมีผลสืบเนื่องต่อการดำเนินงานด้าน
 ต่างๆ ของโครงการ เพราะจะช่วยให้การดำเนินงานเป็นไปตามจุดมุ่งหวังของโครงการ แต่หาก
 มีความเข้าใจที่ผิดพลาดการดำเนินงานย่อมผิดจุดประสงค์ไปด้วย ประเด็นแรกที่ต้องพิจารณาคือ
 ปรัชญาของโครงการ

ปรัชญาของโครงการคือ การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนา หรือการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพ
 ชีวิต ซึ่งหมายความว่า การจัดการศึกษาต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิต และผู้รับการศึกษาต้องสามารถ
 นำไปใช้ปรับปรุงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตนได้ วิธีการที่ใช้จึงต้องยืดหยุ่นไปตามสภาพของบุคคล
 และชุมชน นั่นคือเรียนที่ไหนก็ได้ เรียนเมื่อไหร่ก็ได้ การศึกษาไม่ได้หมายความถึงการเรียนตาม
 หนังสืออย่างเดียว แต่หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างทุกสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้
 ทั้งสิ้น และไม่มีใครสอนใคร ทุกคนเรียนรู้ร่วมกัน แนวคิดและปรัชญาของโครงการนี้อาจกล่าวได้
 ว่าเป็นสิ่งใหม่ ผู้ที่เกี่ยวข้องจะต้องทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้และลึกซึ้งซึ่งจะต้องอาศัยระยะ
 เวลาในการอบรมปลูกฝังและทำความเข้าใจอย่างต่อเนื่อง ซึ่งผู้ปฏิบัติงานตลอดจนผู้รับบริการใน
 พื้นที่แต่ละพื้นที่มีความเข้าใจต่อแนวคิดของโครงการแตกต่างกันไป กล่าวคือ

บ้านห้วยน้ำจาง เป็นพื้นที่ที่โครงการได้ดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2525 โดยเป็นหมู่บ้านหลักของกลุ่มห้วยน้ำจาง ครูผู้สอนและครูนิเทศก์ได้เริ่มปฏิบัติงานกับโครงการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2527 โดยครูผู้สอนเคยทำหน้าที่เป็นครูนิเทศก์มาก่อน และครูนิเทศก์ก็เคยเป็นครูผู้สอนของหมู่บ้านนี้มาก่อน ซึ่งทั้งครูนิเทศก์และครูผู้สอนเข้าใจความหมายของปรัชญาของโครงการดังกล่าวของครูผู้สอนที่กล่าวว่า "คนส่วนใหญ่ตีค่าการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมเพียงการพัฒนาทางด้านวัตถุ ซึ่งอาจเป็นเพราะการศึกษาเพื่อพัฒนาทางด้านจิตสำนึกวิถียาก ทำยาก จึงไม่ค่อยมีใครสนใจ แต่ตัวผมเองก็พยายามทำมาตลอดตั้งแต่ทำงานมากับโครงการ ซึ่งผมก็พอใจเพราะเราได้เห็นความเป็นอยู่ของชาวเขาที่ดีขึ้นเรื่อยๆ เขาสามารถพึ่งตัวเองได้มากขึ้น..." หรือทัศนะของครูนิเทศก์ ได้กล่าวถึงการทำงานของตัวเองว่า "การดำเนินงานของโครงการ ไม่ใช่แค่การสอนหนังสืออย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังต้องทำงานด้านการประสานงาน งานด้านพัฒนาต่างๆ ด้วย"

บ้านธาตุ เป็นพื้นที่ที่โครงการได้ดำเนินการมาตั้งแต่ช่วงทดลองโครงการและเป็นหมู่บ้านหลักของโครงการเช่นกัน ในหมู่บ้านแห่งนี้มีครูผู้สอน 2 คน ครูนิเทศก์ 1 คน โดยครูนิเทศก์และครูผู้สอนคนหนึ่ง ได้ปฏิบัติงานกับโครงการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 ส่วนครูผู้สอนอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นชายนั้น พึ่งเข้าทำงานกับโครงการเมื่อต้นปี พ.ศ.2533 ซึ่งความรู้ความเข้าใจของครูนิเทศก์และครูผู้สอนที่ได้ทำงานมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 นั้นเป็นไปตามหลักการของโครงการ ซึ่งทั้งสองได้ให้ทัศนะคล้ายคลึงกันคือ "การจัดการศึกษาตามปรัชญาของโครงการต้องการให้เห็นสมรสานเป็นหนึ่งเดียวกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวเขาให้พึ่งตัวเองได้ และรักษาเอกลักษณ์วัฒนธรรมของตนเอง" ส่วนครูผู้สอนอีกคนหนึ่งซึ่งพึ่งเข้าทำงานได้กล่าวว่า "ก็พอจะเข้าใจว่าหลักการปรัชญาของโครงการเป็นอย่างไร แต่ในการปฏิบัติไม่แน่ใจว่าจะต้องทำอะไรอย่างไร ที่ทำอยู่ทุกวันนี้ก็สอนหนังสือให้เด็กและผู้ใหญ่ และให้คำแนะนำปรึกษาแก่คนที่มาขอความช่วยเหลือในด้านต่างๆ"

สำหรับบ้านขุนห้วยแม่เปา เป็นหมู่บ้านที่ได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ช่วงทดลองโครงการเช่นกัน โดยมีครูผู้สอน 1 คน และครูนิเทศก์ 1 คน อยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้ สำหรับครูผู้สอนนี้เริ่มปฏิบัติกับโครงการในปี พ.ศ.2529 จึงค่อนข้างจะมีความรู้ความเข้าใจต่อปรัชญาของโครงการอย่างดีเช่นกัน โดยครูได้กล่าวว่า "ปรัชญาของโครงการคือการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม ซึ่งตอนที่

เข้าทำงานใหม่ๆ โครงการ ได้อบรมอย่างเข้มข้น ทั้งมีการฝึกปฏิบัติในหมู่บ้านชาวเขาจริงๆ ด้วย จึงพอมองเห็นแนวทางว่าจะจัดการศึกษาให้แก่ชาวบ้านอย่างไรบ้าง”

นอกจากทัศนะของครูผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่แล้ว ยังมีทัศนะของผู้บริหาร ซึ่งกล่าวว่า “การจัดการศึกษาของ โครงการ เป็นการจัดการศึกษาที่จัดให้ทั้งผู้ใหญ่และ เด็ก เพื่อให้เขาอ่านออกเขียนได้ ซึ่งเป็นจุดเด่นของหลักสูตรนี้” ทัศนะดังกล่าว อาจเป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้บริหารมีความเข้าใจต่อปรัชญาของโครงการ แต่อย่างไรก็ตามในการปฏิบัติสิ่งที่ผู้บริหาร เน้นหนักก็คือการเรียนการสอน หนังสือ แต่มิได้มุ่งเน้นที่การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้รับบริการ โดยในเรื่องนี้ครูอาสาสมัครของโครงการ กล่าวว่า “...ศูนย์ฯ มอบหมายหน้าที่ให้สอนหนังสือเป็นหลัก ส่วนงานด้านอื่น ๆ นั้น มีให้หน้าที่โดยตรง การปฏิบัติงานในหน้าที่ที่มีตอนกลางวันสอนเด็ก กลางคืนสอนผู้ใหญ่... กิจกรรมพัฒนาที่ ทำก็ซ่อมถนน สร้างรั้ว” (สัมภาษณ์นายสุนัน สมสีดา) คำกล่าวของครูข้างต้นนี้ให้เห็นถึงความเข้าใจและสิ่งที่ได้รับมอบหมายก็คือ การสอนหนังสือเท่านั้น และในส่วนของงานพัฒนานั้นจะเป็นเพียงแต่ด้านวัตถุเท่านั้น ปรัชญาทางการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม ซึ่งบุคคลสามารถเรียนรู้และนำไปใช้ในชีวิตของตนได้ในทุกสถานการณ์ ทุกสถานที่จึงไม่เป็นสิ่งที่ได้รับการปฏิบัติแต่อย่างใด

ในส่วนของชาวบ้านเอง กระแสความคิดการศึกษาในรูประบบ โรงเรียนได้เข้าไปมีบทบาทอย่างมากต่อความนึกคิด และความเข้าใจเรื่องการศึกษาของชุมชนชาวเขาอย่างมาก ทำให้ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยยอมรับและ เชื่อถือในระบบการศึกษาในระบบ โรงเรียนมากกว่าการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยจากการพูดคุยกับผู้รับบริการในพื้นที่ส่วนมากกล่าวว่า “เรียนที่ศูนย์ฯ มันก็ดีอยู่ ไม่เบลอ แต่เรียนไม่รู้เมื่อไหร่จะจบ... ตอนนั้นก็ไปบ้างไม่ไปบ้าง เราไม่ได้ใช้อะไรไม่รู้จะเรียนไปทำไม พูรูเรื่องก็พอแล้ว เด็ก ๆ ก็อยากให้มันเรียน แต่ก็ต้องช่วยทำงาน... อยากให้หมู่บ้านมีโรงเรียนดีๆ โตขึ้นลูกจะได้ทำงานสบาย ๆ ... ครูที่ศูนย์ฯ ก็ดีนะช่วยเหลือได้ทุกอย่าง ปวดหัวตัวร้อนก็ไปหาได้ ปลูกผัก ปลูกหญ้าก็ถามได้ (สัมภาษณ์นายหยา แซ่ลี) ทั้งนี้ชาวบ้านเห็นว่าโรงเรียนมีระบบการเลื่อนขั้นที่มองเห็นความก้าวหน้าได้อย่างชัดเจน การจัดการเรียนการสอนให้แก่มหาผู้ใหญ่ของโครงการ ครูไม่มีความรู้ในด้านเทคนิคการสอนผู้ใหญ่ จึงทำให้ผู้ใหญ่ไม่สนใจการเรียน อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ให้การเคารพ เชื่อถือต่อครูในโครงการ ในฐานะเป็นผู้ที่คอยแนะนำ

ช่วยเหลือด้านต่าง ๆ ให้แก่ชุมชน นอกจากนี้ในเรื่องให้การศึกษาแก่เพศหญิงก็พบว่าไม่ต่างจากชนบทในพื้นที่ราบ คือจำนวนเพศหญิงที่ได้รับการศึกษามีน้อยกว่าเพศชาย ชาวเขาที่เข้าศึกษากล่าวว่า "พวกผู้หญิงต้องทำงานอยู่กับบ้าน ไม่ค่อยได้ไปไหน ไม่ต้องเรียนเยอะก็ได้ ให้ผู้ชายเขาเรียนไป เขาเป็นหัวหน้าครอบครัว ลูกผู้หญิงเรียนไปก็เสียเวลาเปล่า งานต้องทำ งานเยอะแยะ ไม่มีเวลาไปเรียนหรอก ยิ่งแต่งงานต้องเลิกเรียนเลย" (สัมภาษณ์ น.ส.ลลนา แซ่ห้วย) จากสภาพที่ชาวเขามีความคิดว่าผู้หญิงไม่จำเป็นต้องเรียนมาก เพราะเรียนแล้วก็ไม่ได้ใช้อะไร และไม่ได้เป็นผู้นำครอบครัว ประกอบกับเพศหญิงมีงานทำมาก ทั้งงานบ้านและงานในไร่นา จึงทำให้หญิงได้รับการศึกษามีจำนวนน้อยกว่า

อย่างไรก็ตาม ผู้ทำงานกับโครงการมาตั้งแต่เริ่มต้น (สัมภาษณ์คุณดำริห์ จนาพิระกนิษฐ) ได้กล่าวถึงการปฏิบัติตามโครงการของครูตามปรัชญาของโครงการว่า "...อย่าไปเคร่งครัดกับการต้องทำตามปรัชญาของโครงการมากนัก เพราะแท้จริงแล้วโครงการต้องการให้การปฏิบัติงานของครูเป็นไปตามธรรมชาติ ตามวิถีชีวิตของชาวเขามากที่สุด ชาวบ้านต้องการอะไรก็ต้องตอบสนองให้ได้..." แต่สำหรับผู้เคยทำงานกับโครงการซึ่งปัจจุบันได้ทำงานในองค์กรเอกชน (สัมภาษณ์ คุณเอนก นาคะบุตร) ให้ข้อเสนอแนะว่า "โครงการต้องมีการปรับปรุงทั้งแนวคิดและวิธีปฏิบัติให้จริงจังและต่อเนื่องมากกว่านี้ ตลอดจนต้องมีการปรับปรุงเนื้อหา สื่อการเรียนให้ทันต่อเหตุการณ์ด้วย"

สำหรับผู้วิจัย เมื่อพิจารณาในภาพรวม การปฏิบัติงานของโครงการได้แปรเปลี่ยนไปในหลายจุด ผู้เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นผู้บริหารระดับจังหวัด เจ้าหน้าที่ศูนย์ฯ ผู้รับผิดชอบงาน ครูอาสาสมัคร ตลอดจนชาวบ้านผู้รับบริการ ต่างถูกแนวคิดการศึกษาในระบบโรงเรียนครอบงำจนทำให้ละเลยแนวคิดปรัชญาของโครงการ ซึ่งโครงการควรต้องแก้ไขในประเด็นนี้อย่างจริงจังและต่อเนื่องต่อไป

การพัฒนาบุคลากร

ความรู้ความเข้าใจในโครงการ จะสามารถมีขึ้นได้ และถูกต้อง ก็โดยผ่านกระบวนการฝึกอบรมและพัฒนาบุคลากร ดังได้กล่าวแล้วว่าปรัชญาแนวคิดของโครงการ เป็นความคิดใหม่ ผู้ผ่าน

ระบบการศึกษาในรูปแบบ โรงเรียนย่อมยากที่จะทำความเข้าใจอย่างง่ายและรวดเร็ว ซึ่งทางโครงการก็เข้าใจในปัญหาดังกล่าวดี จึงได้วางแนวทางในการทำความเข้าใจต่อปรัชญาของโครงการ โดยผ่านทางการอบรม ซึ่งการอบรมนี้มุ่งปลูกฝังปรัชญาการศึกษา เพื่อชีวิตและสังคมของโครงการ ซึ่งรวมถึงการอบรมเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงาน มีทั้งการอบรมก่อนปฏิบัติงานและการอบรมระหว่างการปฏิบัติงาน ซึ่งประกอบด้วยวิธีการและสื่อต่างๆ เช่น ชุดฝึกอบรมด้วยตนเอง เป็นกลุ่ม หรือรายบุคคล การฝึกภาคสนาม การฟังบรรยาย แต่สภาพการดำเนินงานด้านการฝึกอบรมของโครงการในปัจจุบัน ไม่ได้เป็นไปตามแนวทางที่วางไว้

นักวิชาการที่รับผิดชอบงานโครงการในปัจจุบัน (ธีระ นทีวุฒิกุล) ได้กล่าวว่า "ตอนนี้การอบรมเท่าที่ทำอยู่ก็แค่ 3-5 วันให้อ่านหนังสือ ฟังบรรยายบ้าง... ที่สำคัญที่สุดคือเจ้าหน้าที่ที่อยู่ศูนย์จังหวัด มีการผลัดเปลี่ยนบ่อย ไม่มีความเข้าใจที่ถูกต้อง ที่จริงต้องมีการอบรมให้เข้าใจปรัชญาโครงการแต่ส่วนใหญ่ไม่ค่อยยอมเข้าอบรม..." และ "ผู้บริหารในพื้นที่ที่ภารกิจมากมายหลายด้าน จึงไม่มีเวลาที่จะมาทุ่มเทเอาใจใส่ หรือทำความเข้าใจกับโครงการอย่างลึกซึ้ง เจ้าหน้าที่เองไม่เห็นความสำคัญของการฝึกอบรมเพื่อทำความเข้าใจกับโครงการ และโครงการไม่มีกลไกที่จะบังคับให้เจ้าหน้าที่เข้ารับการฝึกอบรม"

นอกจากการอบรมแล้ว โครงการได้วางแนวทางว่าการสัมมนาระหว่างผู้ปฏิบัติงานก็เป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะช่วยต่อยอดแนวคิดและปรัชญาของโครงการ แต่แนวทางดังกล่าวไม่ได้รับการปฏิบัติแต่อย่างใด โดยผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวกับชาวเขาแสดงทัศนะว่า "...การที่จะช่วยให้แนวคิดของโครงการได้มีการนำเอาไปปฏิบัติอย่างจริงจัง ก็คือการสัมมนาระหว่างเจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินงานในทุกระดับ แต่ไม่เห็นมีการทำ เท่าที่ทำมามีการสัมมนาครั้งหนึ่งครั้งเดียวแล้วก็ไม่เห็นมีอีก ทราบว่าไม่มีงบประมาณ..." (สัมภาษณ์นายสมนึก ไชยประเสริฐ)

งานด้านการฝึกอบรมนี้ ประสพปัญหาดังกล่าวข้างต้น สาเหตุหนึ่งน่าจะมาจากการไม่มีหน่วยงานรับผิดชอบสานต่อแนวคิดของโครงการโดยตรง ดังที่คณะผู้ปฏิบัติงานว่า "เมื่อโครงการหดลงสิ้นสุดลง แม้จะดูเหมือนว่าการดำเนินงานเป็นไปด้วยดี มีการจัดตั้งฝ่ายการศึกษาชาวเขารับขึ้น เพื่อให้คอยดูแลการดำเนินงานของโครงการ แต่ไม่สามารถเป็นไปไม่ได้ โดยเฉพาะงานด้านฝึกอบรมพัฒนาบุคลากร ซึ่งเจ้าหน้าที่ของศูนย์ภาคเหนือหลายคนได้เริ่มต้นทำงานมาพร้อมกับการ

เกิดโครงการ น่าจะเป็นผู้ช่วยในการดำเนินการอบรมเผยแพร่แนวคิดของโครงการ แต่ในทางปฏิบัติทำไม่ได้เพราะฝ่ายการศึกษาชาวเขาไม่มีงบประมาณรองรับ และขาดความตระหนักถึงความสำคัญจากผู้บริหาร..." (สัมภาษณ์คุณธีระ นทีวุฒิกุล)

ในส่วนของการอบรมครูอาสาสมัครของโครงการ เดิมที่ปฏิบัติกันคือ "...นอกจากอบรม โดยการอยู่ในหมู่บ้านชาวเขาประมาณ 7-10 วันแล้ว เมื่อทำงานไปได้ระยะหนึ่งจะต้องมีการอบรมเพิ่มเติม (Pre-service) ด้วยเพื่อต่อยอดแนวคิดและเพื่อช่วยแก้ปัญหาให้แก่ครู..." (สัมภาษณ์ นายศิโรตม์ เตชะ) แต่สภาพในปัจจุบันการอบรมครูอาสาสมัครของโครงการ เป็นดังทัศนะของครูซึ่งทำงานกับโครงการมาตั้งแต่ช่วงทดลองโครงการว่า "การอบรมของเมื่อตอนก่อนที่ผมเข้ามาทำงานใหม่ๆ กับช่วงนี้ติดกันมาก ปัจจุบันมีการอบรมอย่างมากแค่ 7 วัน ซึ่งทำให้ครูรุ่นใหม่ไม่เข้าใจปรัชญา หลักการ วิธีการ ครูใหม่จะไม่ทราบวิธีการสอน จะสอนยังไง เริ่มต้นที่ไหน โดยเฉพาะเรื่องความเข้าใจต่อหลักสูตร 20% คือครูจะประสบปัญหาในการทำเพราะครูใหม่ๆ จะมองแค่สภาพบริเวณที่ศูนย์ฯ ตั้งอยู่ ทั้งที่แท้จริงคือการนำเอาสภาพทั้งหมู่บ้านมาคิดเพื่อจัดทำหลักสูตร 20%..." (สัมภาษณ์นายอุดม แก้วมา) และทัศนะของครูอีกผู้หนึ่งที่กล่าวว่า "การอบรมในภาคสนามปัจจุบันที่เห็นมาจังหวัดทำกันคือ เอาครูที่บรรจุใหม่ทั้งหมด ไปเข้าโรงเรียนพัฒนาวัดตุบบริเวณศูนย์ฯ ซึ่งชาวบ้านไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมด้วย" (สัมภาษณ์นางสุภาภรณ์ ดอนอินผล) ซึ่งการใช้วิธีการอบรมที่ไม่ลึกซึ้งและต่อเนื่องนี้ทำให้ความเข้าใจต่อหลักการวิธีการทำงานของโครงการไม่อาจบรรลุผลได้ กล่าวคือทำให้ครูไม่เข้าใจว่าตัวเองมีหน้าที่ต้องทำอะไรบ้าง ทัศนะของครูซึ่งเพิ่งเข้าทำงานว่า "ศูนย์ฯ มอบหมายให้สอนหนังสือเป็นงานหลัก ส่วนงานด้านพัฒนาเป็นเพียงงานรอง ไม่ใช่หน้าที่ตน..." (สัมภาษณ์นายสุนัน สมสีดา) ซึ่งได้มีผู้แสดงทัศนะว่าเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะ "ในการปลูกฝังแนวคิดการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมแก่ครู ซึ่งแทบทั้งหมดเคยชินกับระบบโรงเรียนมาตลอด ทำให้มองเห็นการศึกษาในแง่มุมที่แคบ พอพูดถึงการศึกษาก็มักคิดถึงการเรียนมีครู มีกระดาน มีหนังสือแล้วเรียนกันตามหนังสือเป็นหลัก ซึ่งการอบรมเพียงช่วงเวลาสั้นๆ 5-6 วัน จะให้ครูลึกซึ้งต่อการศึกษาเพื่อการสร้างคุณภาพชีวิต จึงเป็นสิ่งที่ยากมาก" (สัมภาษณ์นายธีระ นทีวุฒิกุล) หรือคำกล่าวของครูผู้ปฏิบัติงานกับโครงการมาตั้งแต่เริ่มต้นว่า "ปัญหาที่พบคือนโยบายของ ศนจ. เน้นให้ครูสอนหนังสือมากกว่าการทำงานด้านพัฒนาไปด้วยซึ่งคิดว่าขึ้นอยู่กับผู้บริหารแต่ละคน" (สัมภาษณ์นายสร้อย พุทธิโส)

ด้านการเรียนการสอน

ในด้านการเรียนการสอนซึ่งครอบคลุมไปถึง หลักสูตรที่ใช้และกลุ่มเป้าหมาย มีประเด็นสำคัญคือ

จากการสังเกตในพื้นที่ และการพูดคุยกับผู้เรียน วิธีการในการเรียนการสอนที่ครูปฏิบัติก็คือ การเรียนการสอนตามหนังสือแบบเรียนที่ทางโครงการได้จัดทำไว้ โดยใช้ควบคู่ไปกับแบบฝึกหัด แต่การเรียนการสอนแบบเปิดโอกาสให้ผู้รับบริการ ได้แสดงความคิดเห็น อภิปรายร่วมกันนั้นมีน้อยมาก ซึ่งการเรียนการสอนตามแบบเรียนนี้ทำให้ผู้รับบริการจำนวนไม่น้อยเบื่อหน่าย เพราะส่วนใหญ่เป็นผู้ใหญ่ ได้แสดงทัศนะว่า "ครูเขาก็ให้อ่านตามหนังสือ สะกดทีละตัว ก็จำได้บ้าง ไม่ได้บ้าง เลยไม่ค่อยอยากเรียน เหนื่อยด้วยต้องทำงานด้วย อยากให้ครูเขาสอนพูด สอนคิดเลขมากกว่า" (สัมภาษณ์นายสดี ไส่ ช่าง) และในส่วนของครูอาสาสมัครของโครงการเองก็ยอมรับว่าได้จัดการเรียนการสอนตามหนังสือ ทั้งนี้ครูกล่าวว่า "บางครั้งก็คิดเหมือนกันว่าน่าจะมีวิธีอื่น ๆ ที่จะใช้สอนผู้ใหญ่ แต่เราก็ไม่ค่อยรู้อะไรแล้วบางครั้งอุปกรณ์ต่าง ๆ ก็ไม่มี อย่างสอนวิธีถนอมอาหารเก็บไว้นาน ๆ ก็ได้แต่บอกวิธีทำ แต่ไม่ได้ลงมือปฏิบัติจริง เพราะไม่มีวัสดุอุปกรณ์..." (สัมภาษณ์ น.ส. มารินา กาวิโล) ซึ่งเจ้าหน้าที่ได้แสดงทัศนะว่า "เป็นที่น่าสังเกตว่าอัตราการจบหลักสูตรของผู้ใหญ่ต่ำมาก ซึ่งคิดว่าน่าจะมาจาก 1. สื่อเรียนไม่เหมาะสมกับผู้ใหญ่ และ 2. ครูใช้วิธีการเด็ก ๆ กับผู้ใหญ่ ทำให้ผู้ใหญ่เบื่อหน่าย..." (สัมภาษณ์นายชาญชัย แสนไฉ่) นอกจากนี้หลักสูตรท้องถิ่น 20% ซึ่งต้องมีการนำมาใช้ให้เหมาะสมกับท้องถิ่นก็ขาดการปฏิบัติ ดังทัศนะของครูว่า "เรื่องหลักสูตรท้องถิ่น 20% คิดว่าไม่จำเป็นเพราะอย่างในหมู่บ้านนี้ผู้เรียนไม่จำเป็นต้องทำหลักสูตรท้องถิ่นก็ได้ เพราะเนื้อหาเป็นอย่างเดียวกับหลักสูตรหลักที่มีอยู่แล้ว แต่ทางศูนย์ฯ ให้ทำก็ทำตาม แต่คิดว่ามันซ้ำซ้อนกัน" (สัมภาษณ์นายประสงค์ ศิริธีระกุล) ทัศนะดังกล่าวแสดงว่าครูไม่เข้าใจถึงหลักการของหลักสูตรท้องถิ่น 20% ดังที่ผลการวิจัยของ วิไลษา สีสวรรณ์ ได้ศึกษาไว้ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าครูส่วนใหญ่สร้างหลักสูตรท้องถิ่น 20% ด้วยความไม่เข้าใจบางครั้งผิดจุดประสงค์ หรือบางคนคิดว่าไม่จำเป็นต้องทำเพราะซ้ำซ้อนกับเนื้อหาที่กำหนดให้เรียน 18 เนื้อหาอยู่แล้ว สาเหตุคือ ครูไม่มีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องวิธีการสร้างหลักสูตร ตลอดจนจุดประสงค์ของหลักสูตรท้องถิ่น เพราะไม่มีการอบรมในเรื่องหลักสูตรท้องถิ่น 20% ที่ถูกต้อง กล่าวคือในการอบรมต้องมีการฝึก

ปฏิบัติทำหลักสูตร แต่การอบรมที่ปฏิบัติอยู่ใช้วิธีการบรรยายและศึกษาจากเอกสารเป็นหลัก จึงทำให้ครูไม่เข้าใจและไม่สามารถจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น 20% ได้

ในเรื่องกลุ่มเป้าหมายหรือผู้รับบริการในโครงการ ทางโครงการกำหนดไว้ว่า ครูต้องให้บริการแก่บุคคลทุกคนที่อยู่ในชุมชน ครูจะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน จะต้องปฏิบัติตนเช่นเดียวกับทุกคนในชุมชน ครูจะต้องเรียนรู้ร่วมไปกับชุมชน แต่สถานการณ์ดำเนินงานปัจจุบันของโครงการคือ ครูให้บริการเฉพาะคนที่มาลงทะเบียนเรียนกับศูนย์ซึ่งมีไม่กี่คนและครูก็มักสอนตามหนังสือ ดังทัศนะของเจ้าหน้าที่ว่า "การดำเนินงานด้านการเรียนการสอนของศูนย์ เป็นเหมือนโรงเรียนชั่วคราว และกลายเป็นสูตรสำเร็จว่า กลางวันสอนเด็ก กลางคืนสอนผู้ใหญ่ การบริการการศึกษาแก่ทุกคนตามปรัชญาการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมเป็นสิ่งที่ไม่ได้รับการกล่าวถึงและปฏิบัติเท่าใดนัก" (สัมภาษณ์ นายธีระ นทีวุฒิกุล) หรือคำกล่าวของครูเองว่า "ส่วนใหญ่ก็อยู่ที่ศูนย์ งานเยอะต้องเตรียมการสอนไม่มีเวลาไปเยี่ยมชาวบ้านเท่าไรแต่ถ้าว่างก็ไป ตอนนั้นที่ศูนย์มีคนเรียนอยู่กว่า 20 คน ก็เรียนสอนกันตามหนังสือ บางทีหนังสือก็ไม่ค่อยรู้ เรื่องเท่าไร ต้องคอยสอนคอยบอกกัน" (สัมภาษณ์ น.ส.มารินา กาวิโล) การดำเนินงานด้านการเรียนการสอน จึงผิดไปจากหลักการของโครงการหลายๆ ประการ ซึ่งจุดหนึ่งมีสาเหตุจากความตระหนักของผู้บริหารในพื้นที่ ซึ่งครูได้กล่าวว่า "ผู้บริหารก็ถามแต่ว่าทำไมคนเรียนน้อย คนจนน้อย" (สัมภาษณ์นางฟามเจี้ยว ปวงแก้ว) ในส่วนนี้นักวิชาการได้แสดงทัศนะว่า "ครูน่าจะคิดว่าเราเข้ามาในชุมชนน่าจะทำประโยชน์อย่างเต็มที่ ไม่ใช่เพียงแค่สอนคนไม่กี่คนที่เข้ามาในบริเวณศูนย์ และผู้บริหารน่าจะเกิดความคิดว่าคนส่วนใหญ่ในชุมชนเป็นผู้ใหญ่ ซึ่งไม่ได้คิดจะเรียนเพื่อไปเรียนต่อ การศึกษาที่ควรจะให้แก่เขาควรเป็นการศึกษาเพื่อให้เขาสามารถดำรงชีวิตได้อย่างดีขึ้น มีคุณภาพ มากกว่าจะคิดว่าแค่อ่านเขียนได้ตามหลักสูตร..." (สัมภาษณ์นายเอนก นาคะบุตร)

ด้านการประสานงาน นิเทศ ติดตามผลและประเมินผล

หลักการอีกประการหนึ่งของโครงการซึ่งได้วางหลักการและแนวทางปฏิบัติไว้เป็นอย่างดีคือ งานด้านการประสานงาน นอกจากครูนิเทศก็จะประสานงานกับหน่วยพัฒนาและส่งเสริมชาวเขาในพื้นที่แล้ว ยังต้องทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่อื่นๆ หรือเป็นตัวแทนของเจ้าหน้าที่อื่นๆ ในหมู่บ้านด้วย

และยังมีการวางระบบการประสานงานในระดับชาติ ทั้งในระดับบนลงมาถึงระดับล่าง ในปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า การประสานงานไม่ว่าในระดับใดจะมีขึ้นได้หรือไม่ จะมีมากน้อยเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างกันเป็นสำคัญ การประสานในระบบงานนั้น แทบจะไม่มีเลย การประสานงานที่สืบเนื่องไม่ถึงงานด้านการนิเทศ ซึ่งเดิมโครงการได้วางหลักการเห็นการนิเทศในระบบกลุ่ม ให้มีการนิเทศด้วยกันเองเพื่อลดข้อจำกัดด้านการคมนาคม การนิเทศในระบบกลุ่มนี้เปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมไม่ว่าจะเป็นครูนิเทศก์ครูในกลุ่ม เจ้าหน้าที่หน่วยงานต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่ และที่สำคัญคือชาวบ้านในหมู่บ้านและกลุ่มหมู่บ้าน โดยมีเป้าหมายให้แต่ละฝ่ายได้มีโอกาสเรียนรู้ และปรึกษาให้คำแนะนำแก่กันและกัน การดำเนินงานในระบบการนิเทศกับกลุ่มนี้ ยังคงมีอยู่บ้าง แต่เจ้าหน้าที่ฝ่ายต่างๆ ไม่มีส่วนร่วมเท่าที่ควร การนิเทศยังไม่มี การดำเนินการอย่างจริงจัง การมีส่วนร่วมของชาวบ้านยังไม่เป็นที่เพียงพอ ดังทัศนะของครูอาสาในโครงการว่า "งานนิเทศเห็นครูครูนิเทศก์ทำอยู่คนเดียว ชาวบ้านแทบไม่เคยมาร่วมด้วย ถ้ามาร่วมด้วยก็มานั่งฟัง มารับทราบ เรื่องแจ้งให้รู้มากกว่าชาวบ้านเขาไม่ค่อยว่าง แล้วก็ไม่ค่อยรู้ด้วยมั้ง ... พวกเจ้าหน้าที่ที่มาศึกษานานๆ ที ปีละครั้ง 2 ครั้ง แล้วก็ไม่เห็นมาทำอะไรมากมาย มาดูๆ แล้วก็ไป" (สัมภาษณ์นายนิพนธ์ จิตต์มั่น) และชาวบ้านในชุมชนเองก็กล่าวว่า "ครูเขาเก่งๆ กันทั้งนั้น เราไม่รู้จะแนะนำอะไร เขาได้ เขาให้ช่วยทำอะไรก็ช่วยๆ เขาเท่านั้น แล้วงานเราเยอะต้องทำมาหากิน ไม่ค่อยว่าง ตรงกันเท่าไร" (สัมภาษณ์ นายบุญธรรม รักษาป่า) เนื่องจากชาวบ้านมีภาระและชาวบ้านไม่เชื่อมั่นในตนเองพอ ตลอดจนเจ้าหน้าที่เอง ก็ไม่เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน งานการนิเทศในขณะนั้น จึงกลายเป็นงานในหน้าที่ของครูนิเทศแต่เพียงฝ่ายเดียว การนิเทศจากเจ้าหน้าที่อื่นๆ และชาวบ้านในชุมชนลดน้อยลง และบางแห่งก็ไม่มี การดำเนินงานเลย

ดังทัศนะของครูว่า "การประสานงานระหว่างหน่วยงานไม่เป็นไปตามหลักการที่วางไว้ เมื่อสิ้นสุดโครงการการประสานงานการนิเทศงานในรูปกลุ่มก็ค่อยๆ หายไป (สัมภาษณ์นายสร้อย พุทธโส)"

นอกจากนี้จุดประสงค์ของการนิเทศจากหน่วยงานภายนอก เดิมต้องการให้การนิเทศเป็นการตรวจเยี่ยมเพื่อให้กำลังใจแก่ผู้ปฏิบัติงานในสนามเป็นสำคัญ ตลอดจนช่วยแนะนำแก้ไขปัญหาในการปฏิบัติงาน แต่ปัจจุบันจุดประสงค์ของการนิเทศก็มักเป็นการติดตามตรวจสอบผลและสั่งการ

มากกว่าที่จะเป็นการรับฟังการปฏิบัติงานและปัญหาอุปสรรค การติดตามผลและประเมินผล มักเป็นไปในด้านการดูจำนวนผู้เรียน จำนวนผู้จบหรือวุฒิและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน การดูผลงานที่เป็นรูปธรรมเหล่านี้ ทำให้การดำเนินงานหักเห ผิดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ ในเรื่องนี้ครูกล่าวว่า "ทางศูนย์ก็ถามแต่ว่าทำไมผู้เรียนน้อย ทำไมคนจบน้อยทำไมไม่ทำโครงการไฉน ฯลฯ ส่วนใหญ่มาในเชิงคำถามเรื่องนี้ทั้งนั้น บางทีก็ขัดแย้งกับความรู้สึกเหมือนกัน เพราะที่จริงตอนอบรมก็ว่ามุ่งพัฒนาชีวิตชาวบ้าน แต่พอมาทำจริงๆ ก็เห็นถามแต่เรื่องสอนหนังสือ... บางทีชาวบ้านมาขอให้ช่วยอะไร ก็ต้องคอยรายงานที่ศูนย์ฯ จังหวัดก่อน ไม่กล้าตัดสินใจ ทำให้ชาวบ้านเบื่อ" (สัมภาษณ์ นายอุดม แก้วมา) ผลงานที่แท้จริงที่โครงการต้องการให้เกิดขึ้นคือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวเขา ซึ่งเป็นรูปธรรมได้ยาก นอกจากนี้การนิเทศติดตามและประเมินผล เมื่อครบปัญหาอุปสรรค แล้วรายงานไปยังผู้บังคับบัญชาการตอบสนองก็จะเป็นไปอย่าง เชื่องช้าหรือไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร ซึ่งครูได้แสดงทัศนะว่า "ปัญหาที่พบมากคือการประสานงานระหว่างศูนย์จังหวัด อำเภอ และภาคสนาม ซึ่งเป็นปัญหามาตลอด ซึ่งก่อให้เกิดความสับสนแก่ผู้ปฏิบัติ" (สัมภาษณ์นางสุภาภรณ์ ดอนอินผล)

ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการศึกษาของ โครงการ

ประเด็นที่สำคัญที่สุดที่โครงการวางเป้าหมายจะให้เกิดขึ้นมากที่สุดคือ การมีส่วนร่วมของชุมชนตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมติดตามผล และในที่สุดชุมชนสามารถดำเนินการเองได้ แต่ในการดำเนินงานของโครงการ ครูไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ซึ่งเจ้าหน้าที่ได้แสดงทัศนะว่า "การที่ครูเข้าใจว่าตนเองมีหน้าที่เพียงแค่สอนคน ไม่ก็คนที่มาที่อาศรมเท่านั้น ซึ่งแรกชาวบ้านก็ให้ความสนใจ แต่เมื่อผ่านไปก็ลดน้อยลง การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนทั้งหมู่บ้านก็ไม่เกิดขึ้น" (สัมภาษณ์นายธีระ นทีวุฒิกุล) ปรัชญาการที่เกิดในหมู่บ้าน คือครูจะเป็นผู้คอยบอกว่าจะทำอะไรอย่างไรแทนที่จะเป็นเพียงคอยชี้แนะเท่านั้น ในส่วนของชาวบ้านเอง ก็มีความเชื่อว่าคนภายนอกเจริญกว่าตน ดีกว่าตนและต้องการได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น จะเกิดความอับอายว่าตนเองด้อยกว่า จึงมักไม่กล้าแสดงออกและไม่เชื่อในพวกเดียวกัน ความคิดที่จะให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินงานจึงไม่เกิดขึ้น นอกจากปัญหาการขาดการมีส่วนร่วมของ

ชาวบ้านก็คือ การขาดผู้เป็นแกนนำที่จะประสานให้เกิดการรวมกลุ่มของชาวบ้านซึ่งครูได้แสดงทัศนะว่า "ระบบกลุ่มบางแห่งสามารถเป็นไปได้ด้วยดี ชาวบ้านให้ความร่วมมืออย่างดี ทั้งนี้น่าจะมาจากมีครูนิเทศก์ซึ่งเป็นครูเก่า เป็นแกนนำประสานให้มีการดำเนินงานร่วมระหว่างชาวบ้านทั้งในหมู่บ้านและกลุ่มหมู่บ้านอยู่ ในขณะที่กลุ่มอื่น ไม่มีแกนนำที่มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อระบบกลุ่มพอ" (สัมภาษณ์ นายประสงค์ กิริธีระกุล) แม้แต่แนวคิดอาสาสมัครชาวบ้าน (อส.ขบ.) ซึ่งเป็นคนหนุ่มสาวซึ่งหวังจะให้เป็นตัวแทนของครูต่อไป แต่สังคมชาวเขาจะไม่เชื่อถือ จะเชื่อในเรื่องอาวุโสมากกว่า นอกจากนี้โครงการก็ไม่ได้ดำเนินการอย่างจริงจังในเรื่องนี้เท่าใดนัก และตัว อส.ขบ.เองก็มีการระงับที่ในการต้องหาเลี้ยงชีพตนเอง แนวคิดที่ว่า หากชาวบ้านช่วยกันออกเงินคนละเล็กน้อยเพื่อช่วยเป็นเงินเดือนให้แก่ อส.ขบ. การดำเนินงานก็น่าจะดำเนินไปได้ด้วยดี แต่จากเหตุผลที่ชาวบ้านไม่ยอมรับ จึงไม่มีการดำเนินงานในเรื่องนี้แต่อย่างใด ครูได้กล่าวถึงการปฏิบัติงานของ อส.ขบ.ว่า "พวกอาสาสมัครชาวบ้าน ก็ช่วยเปิด-ปิดห้องเรียนช่วยสอนเด็กๆ ได้บ้างเวลาครูลงไปที่จังหวัด แต่ถ้าจะให้ทำแทนครูเลยคงยาก ชาวบ้านเขาไม่เชื่อถือเท่าไร ให้สอนหนังสือผู้ใหญ่เขายังไม่ยอมเรียนด้วยเลย หวังจะให้แทนครูโดยอยู่ในหมู่บ้านของเขาเองคงเป็นไปได้" (สัมภาษณ์นายสร้อย พุทธิโส) ในการดำเนินงานของโครงการปัจจุบัน ชุมชนจึงมีส่วนร่วมเพียงแต่การรับบริการ การร่วมรับทราบการดำเนินงานและให้การสนับสนุนด้านแรงงานหรือสิ่งของตามที่ครูขอร้องเท่านั้น การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชุมชนยังไม่เกิดขึ้นได้